

ВЕЩНИЦИ ИЛИ Литературен ВЕЩНИЦИ ИЛИ

Литературата по следите на...

...П. К. Яворов

- Владимир Шумелов за „Обсебеност“ на Виолета Радева

...Йордан Бадев и Димитър Талев

- Писмо от Христо Огнянов до Бойко Бадев

...Радој Ралин

- Мариана Тодорова с „Увод към една поанта“

...д-р Николай Димитров Стойчев

- Пламен Дойнов за циклостилната книга „Зиг-заги“ (1966)

Гласовите им чуваме

- Георги Ангелов

Генеalogии

- Христо Трендафилов за провинциализма

Литературна археология

- Хюсеин Мевсим за една снимка с Никола Фурнаджиев

Национален младежки конкурс за поезия „Веселин Ханчев“ '2024

- Катерина Василева
- Марая Миланова
- Михаел Руков

Фигура над един от мостовете в Краков, 2021 г. Сн. П. Дойнов

НЕПРЕМЪЛЧАНО Да се надживееш като Фигел Кастро

Деветдневен траур в Куба и всички да се подписват за вяроност към идеите на революционарията?! Един паун на историята, който може да говори по девет часа пред повече от един милион души. И Хитлер го е правил като е смъквал по два килограма от теглото си. И какво от това? Когато накрая тези души няма какво да ядат, въпреки че имат хубав империалистически враг, облян от празнотумието на пауна.

Иронията на историята е велика – Фигел Кастро надживя идеите си, собствената си слава и лъжи, самоизмами, накрая надживя и себе си като се превърна в ходещи мощи с уплашен от Отвъдното поглед. Защо го показват такъв? Да бяха оставили онази наперена представа за едрия мъж баскетболист със зелена военна униформа, който е все с оръжие и пшцови из ръцете, който охранява свободата, истината, парите на революционарията. Фигел щеше да бъде икона, ако беше загинал като Че Гевара. Ако беше останал с неосъществените си мечти за утопичния свят, в който може би е вярвал. Може би... Защото от един момент нататък би следвало да бъде малко по-умен и да може да реформира собственото си мислене, собствената си страна, вместо с инквизиторска постоянност и фанатично упорство да изцежда силите ѝ, само и само да стане на неговото. Ако... Ако СССР беше още жив и

даваше каквото даваше, фалшивата версия и досега щеше да има основания.

Не виждам за какво да плачат кубинците и какво толкова изключително има във Фигел Кастро, в който и аз съм вярвал, защото е бил и мой кумир през ученическите ми години. Кубинците в Маями се радваха. Този безстрашен борец за правда и свобода срещу богатата олигархия, която изсмуква кръвта на народа. Същата олигархия, която същата комунистическа върхушка създаде в същите комунистически страни веднага след като трансформира политическата си власт в икономическа. Фигел е въплъщение на всички зловещи признаци на монологичната и деспотична власт, обхваната от една утопична идея, подчинила чрез властта, а не чрез силата на убеждението и свободния избор всички, до които се докопа. Той е нейното въплъщение в най-красивата и романтична опаковка. Затова комунистическите диктатори толкова обичаха да се снимат с него. Него, безкористния, който просто си приватизира острова и го нарече Остров на свободата. На неговата свобода.

ГЕОРГИ ГРОЗДЕВ

Още фрагменти от Георги Гроздев – на стр. 5.

Броят се издава с подкрепата на НФК

ISSN 1310-9561

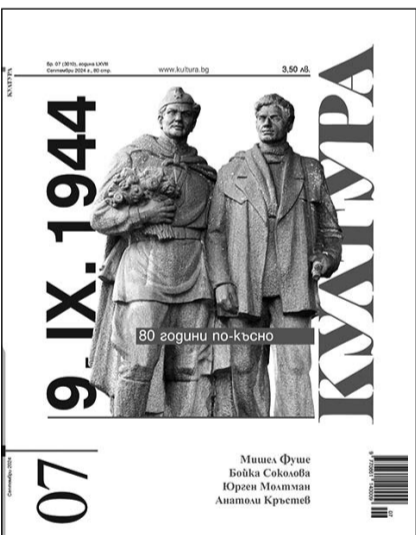
9 771310 956011

Християнство и култура, бр. 195

Водеща тема в брой 195/Есен на списание „Християнство и култура“ е „Християнство и истина“, в която са представени текстовете на Карл Ранер *Бог не е природонаучна формула* и на прот. Сава Кокудев *Човекът в света на идолите*. Втори акцент в броя е темата „Проблеми на православие“. Тя включва разговора на Александър Смочевски с Перистерския митрополит Григорий (Папатома) под заглавие *Църквата означава събор и единство*, последван от *Каноничното експертно мнение относно възникналият православен църковен въпрос в България (1992 – 1998 – 2009)* на Перистерския митрополит Григорий. Темата е продължена и в анализите на архид. Джон Хрисавгис *В защита на титлите (или срещу привилегиите)*, и на Мария Къосева *Основни характеристики на Гражданскоправния статут на Българската православна църква*. В рубриката „Християнство и история“ е представена втората част от текста на Катрин Браун Ткач *Дяконисите и ритуалната чистота*. „В памет на Христос Янарас (1935–2024)“ в броя са включени анализът на Сотирис Митралексис *Личност, Ерос, Критична онтология: „обобщавайки“ философското дело на Христос Янарас*, както и интервюто с Христос Янарас, взето през 2002 г. в редакцията на „Християнство и култура“ от Калин Янакиев, о. Николай Нешков и Георги Тенев. Темата „Християнска култура“ е представена с текстовете на Ралица Райкова *Култура или „харикентокрация“*, и на Клайв Стейпълз Луис *Гнили лилии*. Броят е илюстриран с фотографии на Милена Апостолова.

На осемдесетата годишнина от 9 септември 1944 г. е посветена темата на новия брой 07 на сп. „Култура“. В него можете да прочетете разговор за свръхидеологизацията на тази дата с историка доц. Михаил Груев, мемоарните бележки на писателя Константин Константинов и есето на Димитър Бочев за „върстниците на свободата“. И още: в рубриката „Идеи“ – френският геополитик Мишел Фуше за „синдрома на Тукидид“; немският изследовател Марсел Левандовски за онова, което искат популистите; „Краят на историята: 33 години по-късно“ – фрагменти от Пламен Антов. И още: поглед към „Венецианският търговец“ на Шекспир и човечеството – разговор с шепироведката проф. Бойка Соколова; Д. Перович, М. Орландич – за делото на г-р Петър Ораховац; Виталий Алексеенко – Да видиш войната отвътре; Делиорманът на Емине Сагък. И още: изложбата на Дечко Узунов, фестивалът „Варненско лято“ и кинофестивалът Карлови Вари 2024. Фотографиите в броя са на Кристофър Оуконе от Украйна, а разказът в „Под линия“ е на Мартин Касабов.

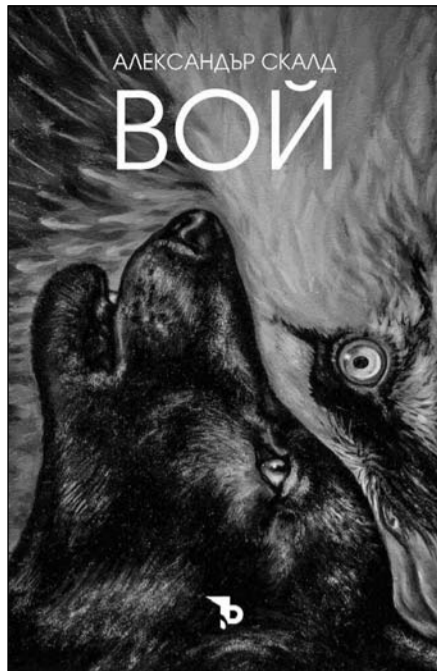
Големият не толкова лош вълк

Вреден дивеч. Така ловците наричат животински видове като вълк, лисица, чакал, дива котка, ястреб и редица други същества, които преследват същата плячка като тази, която преследват хората. Ако убиването на зайци обаче е това, което превръща един биологичен вид във „вреден дивеч“, то човекът отлично се вписва в тази категория.

Именно в тези противоречиви взаимоотношения между човек, звяр и природа ни въвежда „Вой“ – дебютният роман на Александър Скалд (творчески псевдоним на Александър Петров). Писателското си прозвище той избира като знак на уважение към исландските саги, скалдовата поезия и скандинавската митология, оказали дълбоко влияние върху собственото му творчество. Следва във Велико Търново, където завършва специалност „Български език и история“, продължава образованието си с магистърска степен в програма „Биоразнообразие, екология и консервация“ в ПУ „Паисий Хилендарски“, след което става докторант по екология и опазване на екосистемите. Автор е и на поезия, научнопопулярни статии за списание „8“, също така е и водещ на предаването „Пъдпъдък дейли“, в което, по собствени думи, „...на разбираем и достъпен език, туктам с хумор, се обясняват наглед дребни, но важни неща“ за българската природа.

„Вой“ обаче не е просто поредната ода за красивите природни пейзажи на родината. Той е философско четиво за мястото на човешкия род в хармонията на всемира, умела психологическа дисекция на мрака, изграждащ душата на всеки от нас. Авторът изплита увлекателно разказана история за човешки взаимоотношения, създава пълнокръвни и разнообразни персонажи, всеки от които има своите травми, превърнали го в несвършено, но заслужаващо емпатия същество. Както във всяка история, и тук има „добри“ и „лоши“, но авторовото разказване умело бяга от клишето и така героите не се превръщат в банализирани двуизмерни типажи. Дори „добрите“ крият тъмнина някъде дълбоко в душата си, дори „лошите“ сме склонни да разберем и да им съчувстваме.

Компания в сюжетните приключения ни правят лобджийката Катя и екологът Атанас – два сложни характера, изплетени от травми и тайни, но и способни да намерят взаимна утеха в споделения си мрак. Наглед от два враждуващи лагера, двамата обединяват усилия срещу браконьерството. Катя, която „...не се страхуваше от смъртта. Страхуваше се, че ще умре, без да е убила някой, който заслужава да умре от нейната ръка“, и Атанас, „съдия и екзекутор“, повеждат неравна битка и срещу престъпността, и срещу апатията и вкоренената жажда за животинска кръв на собствените

си близки. След като вълчица от Врачанския Балкан е отвлечена, за да бъде използвана в незаконни кучешки боеве, двамата главни герои се изправят срещу сенчестия престъпен свят, вълпяващ в себе си най-грозните черти от тоталитарния режим и от периода на прехода. В огледалната страна на наратива стои груга двойка – вълкът Ахернар и спътницата му Шедир. Неотстъпваща по майсторство и не по-малко пленителна от човешката е повестователната гледна точка на вълците, силно психологизирана. В историята на Ахернар и глутницата му откриваме умело вплетени черти на магически реализъм, който придава своеобразен приказен чар на романа, превръщайки го в подходящо четиво и за почитателите на фентъзи жанра. А когато светът на хората и светът на вълците се сблъскат, когато

двете сюжетни линии се пресекат, на читателя ще му бъде трудно да откъсне очи от наситените с неочаквани обрати страници. На фона на този гравещ вниманието разказ обаче се крие другият пласт на творбата, ангажиращ читателя с проблеми, свързани с отношенията между човека и природата. Загълбоченият предговор от Елена Цингарска ни въвежда в света на вълците и обяснява незаменното им място в екосистемата, а образователната нишка продължава и в художественото действие. Изключително полезна и обогатяваща със знание информация за света на животинските видове е поднесена по увлекателен начин. Творбата не ни застава да слушаме лекции по екология, а разказвайки своята завладяваща история, неусетно ни прави по-знаещи. Това е роман, който няма да позволи и на най-нетърпеливия читател да се изкуши да пропусне пасаж или да плъзне поглед по диагонал на страницата. Със своя увличащ език, както и с разговорния стил, присъстващ понякога в диалозите, книгата ни понася във водовъртеж от събития редом с персонажи, които след затварянето на последната страница чувстваме като свои приятели. Блестящо изграден сюжет, неподправено чувство за хумор и дълбоки философски размисли се съчетават, за да излетат интригуваща история за пътя на човека към осъзнаването, че той не е господар на природата, нито неин покровител, а само една малка частичка от хармоничното творение на Великата майка.

С подкрепата на Столична община

ПРЕСЛАВА ПЕНЕВА

Александър Скалд, „Вой“, изд. „Ерве“. С., 2023

Номинации за Годишните награди на Портал Култура (II кръг)

В съответствие с регламента на конкурса журито номинира следните творби (по азбучен ред на авторите) в разделите проза и хуманитаристика:

Проза

- Алберт Бенбасат, „Когато големите станат малки“, „Колибри“, 2023 г.
- Божидар Манов, „Хора с прякори“, „Колибри“, 2023 г.
- Едвин Сугарев, „Отломки памет“, „Знаци“, 2023 г.
- Емануил А. Видински, „Дом за начинаещи“, „Жанет 45“, 2023 г.

Хуманитаристика

- Бойко Пенчев, „Прогресисти и консерватори“, СУ „Св. Климент Охридски“, 2023 г.
  - Давид Иерохам, „Зигмунд Фройд. Сценично и преживелищно“, „Критика и хуманизъм“, 2023 г.
  - Николай Аретов, „Бленувани и плашещи. Чуждите жени и мъже в българската словесност от дългия XIX в.“, „Кралца Маб“, 2023 г.
  - Пламен Дойнов, „Освен терора. Моделиране на новия писател на НРБ. 1944–1956“, НБУ, 2023 г.
- Имената на победителите в конкурса ще бъдат обявени на официална церемония на 1 ноември, в Деня на Народните будители.**

ЗА ПОВЕДАЙТЕ!

Можете да си купите „Литературен вестник“ на хартия на следните места в София:

- Книжарница „Нисим“
- Книжарниците на Софийския университет в Ректората
- „Български книжици“
- Книжарницата на „София прес“, „Славянска“ №29
- Книжарница на „Граф Игнатиев“ № 38
- Книжарница „Гринуич“
- Книжарницата на „Шейново“ №13
- Книжарницата в подлеза на „Плиска“
- „Хеликон“ на пл. „Славейков“
- „Хеликон“ на „Съборна“
- Книжарницата във Френския културен институт на „Славейков“
- Книжарница „Светофар“ в безистена на „Славейков“
- Метростанцията на НДК, входа откъм пилоните
- Подлеза на Орлов мост
- Вестникарницата на ъгъла на ул. „Л. Каравелов“ и „Граф Игнатиев“

Провинциализмът

Христо Трендафилов

Проблемът е повече от стар, но обикновено му се налага еднозначна трактовка: означава необразованост, пошлост естетически вкусове, неподлатени амбиции, непомерни претенции за единственост. Но в днешни условия подобна експликация е недостатъчна. Столичността е процес на изработване и установяване на норми и еталони на поведение, а провинциализмът е процесът на съблюдаване и нарушаване на тези норми. Битува и друга, паралелна на Провинциализма дилема: чрез него се запазва самобитността или неминуемо се стига до изолационизъм и духовна атрофия? И променя ли се Провинцията в глобалния свят, а с нея и връзката между Метрополия и Регион, която позволява да говорим за **домашен колониализъм**, без чужда намеса. Разбира се, интензивните мирови комуникации заличават границите и отликите между столица и провинция, но не винаги. Те могат и да ги усилват.

Да погледнем към еволюцията на понятието. За осмислянето на Провинциализма през първата половина на XIX в. е важна статията на Белински *Ничто о ничем* (1836), написана като „отчет“ за състоянието на родната литература. В нея *провинция* се среща 55 пъти (провинциално списание, провинциален читател, провинциална фантазия, провинциално остроумие и др.). Това е програмно антипровинциална статия на Белински, провинциалист по рождение, западник по идеи. Кой е провинциалистът? Човек без културен опит, неумееш да прави сравнения, без социални и естетически критерии, лишен от „чувство за изящното“, от способността да се издигне до световните идеи и да вникне в същността на явленията. Безвкусицата е родният дом на Провинциализма, тя също има естетически норми, ала те са признати само от нея. Столицата е не само център на политиката и културата, но и социално и психологическо зло. Между многото примери ще споменем *Житието на Стефан Пермски* от Епифаний Премъдри, написано през XV в., в което е поместен спор на мисионера Стефан при зряните (северен езически народ) с местния шаман Пам. Познавайки живота на зряните, за които столицата означава само алчни данъчни чиновници и огромни налози, Пам ги пита, адаптирайки Евангелието: **От Москва дошло ли е някога нещо добро?** Нашият писател Георги Райчев споделя, че още със слизането на гарата в София, почва да го боли глава. Но най-точен за нивелиращата роля на Провинцията е Боян Пенев в статията си *Нашата интелигенция* (*Златороз*, 1924): *Тя, които не се отличават с по-силна воля за творчество, у които умствените интереси не са закрепнали, скоро се изравняват с околното, водят*

безволно съществуване, забравят някогашните си младежки пориви; способностите им, ако са ги имали, заглъхват незабелязано. Така те сами стават пречка на това, за което някога са се борили. Това е делничната трагедия на интелигенцията – по-страшна от всяка шумна и главоломна катастрофа. Провинцията е обикновената обстановка на тая тиха трагедия.

Трябва да имаш изключително съзнание и стоманена воля, за да се спасиш от ръждата на българската провинция. Печалното е, че и до ден-днешен ние останахме с един-единствен център на духовен живот – София.

Конкурентията между градовете повтаря релацията столица – провинция в умален мащаб. Атина вълпява Античността и Космополитизма, Солун – византизма и национализма, Варшава и Краков, Москва и Петербург, Истанбул и Анкара, понякога ролите се разменят през отделните епохи. Християнските култури с пълна доминация на столицата са обикновено католически и православни: Париж, Виена, Прага, Будапеща, Магрид, Лисабон, Москва, Киев, Белград, София, Букурещ. А в протестантските страни се наблюдава децентрализация на културата и наличие на равностойни центрове: САЩ, Германия, Швейцария.

Литературата отразява огледно релацията Столица – Провинция и особено доминацията на Столицата. В англиканска Англия не е така подчертана диференциацията между Лондон и другите градове и тя е отразена в романите от Викторианската епоха. Порив към столицата се наблюдава във френската литература през следнаполеоновата епоха. Героите на Балзак, както и техният автор са най-иманентният изразител на този стремеж, но самият писател е доловил и парадоксите и противоречията в мегаполиса и ги запечатва в очерка си **Париж през 1831: Град на контрасти, съсредоточие на мръсотия, помет и дивни неща, на истински достойнства и на посредственост, на богатство и нищета, на шарлатанство, на разкош и недоимък, на добродетел и пороци, на нравственост и разврат...** Ще видим устрема и при Стендал и Жулиен Сорел от *Червено и черно*, Париж и Провинция са неделима дихотомия при

Ема в *Мадам Бовари* на Флобер, в неговото творчество се забелязва редуване на Провинциализъм и История. При Гогол провинциални са малорусийските сюжети от типа на *Сорочински панаир*, следват столичните петербургски повести, загърнати в богатостта на *Шинел*, романът *Мъртви души* обобщава двете насоки. В Романтизма търсене на нова столица изглежда бягството и от европейските Столици и от Провинцията в *Рене* и *Атали* на Шатобриан, в пътешествията на Чайлд Харолд и Жан Сбогар в едноименните поеми на Байрон и Шарл Нодие по морето, или в Кавказ, по Военно-Грузинския път, описан от Пушкин и претворен от Лермонтов. Провинцията се оказва безкрайно разтеглива и дори метафизическа в своята смислова характеристика и мащаби. Революцията е и бунт на Провинцията срещу Столицата, на **Колонията** срещу **Метрополията**. Съществува цял комплекс от понятия, с които Провинцията граничи: **център – периферия; регионализъм, метрополия – колония, вкус – безвкусица, норма и отклонение.** Революциите се подготвят и осъществяват от гробни и средни буржоа, юристи, лекари, учители, повечето добре образовани, но с малки социални перспективи. Такива са вождовете Ленин, Троцки, Луначарски, Робеспьер, Марат, Дантон, Сен Жуст, на Хосе Диас в Испания, Мао и Лин Бяо в Китай, Фидел Кастро, Че Гевара, Сиенфуегос в Куба, за да стигнем до Даниел Кон Бендиг и *новите леви* – под престижния, но ефимерен чадър

на Сартър. Някои от тях имат ранни художествени (живопис, поезия) и начални научни претенции, но придобитата власт бързо ги заличава в образа на диктатора. Получава се уродлив синтез от управленски, естетически, евристични и лумпен претенции. Докопал се до властта, неуспелият учен и разбралият бездарие то си творец става лумпен поет или лумпен учен и почти винаги жесток и завистливо-отмъстителен властник. Бунт срещу официалната държавна академия днес е и конструирането на алтернативна академия на науките и изкуствата (у нас) и народна (в Русия) академия, която се появи с Перестройката – полукомичен бунт в чаши вода на частично признати, но недопуснати до големия елит учени. Частните и изобщо нецентралните телевизии са богатството Елдорадо на неприетите в *Легиона*

на осребрените безсмъртни, там те вихрят своите сензационни теории, показват колко наивна и застинала в баналност е нашата хуманитарна наука и колко лековерно е обществото. Но къде и благодарение на какви социално-психологически феномени се ражда **Провинциализмът** в наши дни, в частност при соц и десетилетията след него: пръква се в малки градчета, от четене на приключенски романи в детска и юношеска възраст, на социалистически **Bildungsroman**-и, Н. Островски, *Как се каляваше стоманата*, Е. Илина, *Четвъртата височина*. Но в миналото има и повече от положителни примери: създателите на **Космизма** Н. Фьодоров и К. Циолковски са съответно библиотекар и учител.

Индекси на учените и писателите провинциалисти. Манакалност, мъдруване, самовнушение, късно и повърхностно-ритуално насочване към Бога – белег на творческо изчерпване, безсилие и желание за модно закръпване. Ако писателят е закръмен от най-ранни години с християнството, било като семейно възпитание, било като богословско образование, то ще го съпътства през целия негов път. И все пак късното неофитство е за предпочитане от тихата нерелигиозност, граничеща с безбожие. Но то трябва да бъде разтворено с незабележима художественост в съответния сюжет, а не да се размахва с обредна помпозност. Ще кажем нещо и относно причините за провинциалните фантазмагории и имитация на разностранност.

1. Недостатъчна научна подготовка, случайно попадане в науката и участие в проекти, плод на семейна намеса, на кръвна инерция и отплата за служинаж.

2. Слаб или липсващ растеж, който се запълва със сензационни, без каквато и да е аргументация теории, които привличат медиите.

3. Прекалена емоционалност, насилена прочувственост, гръмка нелепи колумбовски претенции, но придобитата власт бързо ги заравнява в антиобраза на диктатора. Получава се уродлив синтез от управленски, естетически, евристични и лумпен претенции. Докопал се до властта, неуспелият учен и разбралият бездарие то си творец става лумпен поет или лумпен учен (по-страшни за обществото са лумпен учените) и винаги жесток и завистливо-отмъстителен властник.

4. Демонстрацията на разностранност, на знания и умения в области, които стоят далече от специалността или от конкретните занимания на дадения учен. Когато за пръв път прочетох доклад пред Сектора, ръководен от акад. Лихачов, той ме попита дали това е част от дисертацията, която пиша. Отговорих, че това е съвсем друга тема. Лихачов ме изгледа продължително и отговорът явно не му се понрави. От всички забегки в други сфери, най-разбираема и поносима е прихождането от науката в прозата, оттам в киното, примерите са много, но истински успешите са съвсем малко, да си спомним за Юрий Тинянов и Умберто Еко. Да си спомним пак за незабравимия и неизличимия Провинциализъм. И за Боян Пенев преди 100 години.

Провинциалният престол

Иван Станков. „На два гласа“. ИК „Хермес“. Пловдив, 2024, 112 с., 14,95 лв.

В шестата си белетристична книга Иван Станков реабилитира хибридният жанров модел на *цикъла с разкази* – посветен този път на битийната заедност и общенето между *човек* и *животно*. Дали са дискусийна реплика към „Ако можеха да говорят“ на Йовков или не, деветте разказа достигат до подстъпите на своеобразна *постанималистика*, при която няма фалшивеещо антропологизиране, а дълбинно очовечаване. Състояло се е сливането между *човека* и *животното* „на два гласа“ в един зазвучал в пълнотата си свят. Това е извършено от особен, престорено наивен разказвач, сказово склонен към иронията, в която сред възвишени небивалици личат силуети на кентаврически човеко-животни, обитаващи границата между Тук и Отвъд – посредници или пратеници на неназовимото. Истории, които сплитат ценността едновременно на човешкото и нечовешкото в един език на тоталния хуманизъм.

„Векът на херменевтиката“. Ст. Христо Гьошев. Нов български университет. С., 2024, 340 с., 27 лв.

След сборника „Векът на структурализма“ (2017) това е следващо издание, с което академичната общност на Нов български университет отбелязва столетието на влиятелното изследователско направление. Текстовете на 14 учени обглеждат *проблема за разбирането* в най-разообразни контексти и перспективи, полагат го върху границите на множество дисциплини и проследяват проявленията му в концепциите на различни мислители, за да го преутвърдят като един от крайъгълните камъни в научната история на ХХ век, тъй и след това.

Хосе Марمول. „Ескиз на полета“. Прев. Даниела Александрова. Изд. „Мисъл“. С., 2024, 40 с., 8 лв.

Тази книга посрещна своя автор – доминиканския поет и професор по философия Хосе Марمول (1960) – при неотдавнашното му посещение в България. Част от преведените му от испански стихотворения представляват лирически афоризми, структурирани като философски апории. Често чрез оксиморони и парадокси се постигат преднамерени несъответствия, а дори в интимните признания се залага на едно характерно непостоянство в изобразяване на „очевидното“ и „логичното“. Затова някои от късите изречения остават незавършени, със знакови премълчания. Книгата съдържа и предговор от Максим Максимов, който нищо не казва, но преводът на Даниела Александрова е щедър към българския читател.

Неизвестна фотография на Никола Фурнаджиев

Както е известно, от 25.09.1933 до 17.12.1937 г., 4 години, 2 месеца и 23 дни, Никола Фурнаджиев е учител по български език, история, френски език, вероучение и черковно пеене в Българското трикласно училище „Иосиф I“ в Истанбул, което е подведомствено на Екзархийското намесничество. Той преподава на децата на българи от Македония и Източна Тракия, които се препитават в големия град основно с млекарство, сладкарство и градинарство. Подбудите на септемврийския поет да поеме на изток, към красавицата край Босфора, притежават както лично-професионален, така и творчески характер. Останалият дълго време без постоянна работа в София Никола Фурнаджиев питае надеждата новата среда в чуждата страна да го измъкне от тресавището на угнетяващата творческа изнемога, в която изпада след издаването на „Дъга“ (1928).

Като човек на чернозема и волния *пролетен вятър*, съдбовно свързан с родината си, която обича като любима жена, Никола Фурнаджиев твърде скоро се разочарова от душната учителска канцелария. Показателно е, че още на втората седмица в писма и картички до свои близки той започва да облажава онези, които идват тук за десетина дни и след това си тръгват. Точно тази ментална нагласа е причината той да чувства престою си край Босфора като *неволю*, а впоследствие и *принудително изгнание*. Съвсем естествено, от преподавателя по основния предмет се очаква да вземе дейно участие в подготовката и провеждането на различни училищни прояви във връзка с религиозни и официални празници като Деня на народните будители, Деня на християнската младеж, Духов ден, Коледа, Връбница, Великден, Деня на светите братя Кирил и Методий и др. Най-очакваното и тържествено провеждано събитие през учебната година е годишният акт, който ознаменува и настъпването на лятната ваканция. Обикновено той се провежда в Желязната църква във Фенер през последната седмица на месец юни в присъствието на висш представител на Екзархийското намесничество, царския консул, главния

лекар на Българската болница, а понякога и българският посланик в Анкара уважава тържеството. Впрочем годишният акт се превръща в средство за събиране и сплотяване на прогресивно оредяващата през онези години българска колония в града. Богатата забавно-развлекателна програма включва декламации на стихотворения и изпълнения на народни песни на български и турски език, разиграване на оперетни и театрални сценки. Впоследствие тържеството се „пренася“ в някакво заведение с открита градина, където веселието и танците продължават до късно.

В провеждането на годишния акт активно участва и учителят по музика, Димо Бойчев, който още с въстъпването си в длъжност през 1923 г. се превръща в двигателя на културните прояви сред българската колония; той възстановява дейността на Смесения екзархийски хор с цел да култивира у малките любове към хубавата народна песен и тук основава Детска музикална китка, неслучайно наречена „Македонка“.

На черно-бялата фотография (11/17 см), която открих в архива на Димо Бойчев (ф. 282, оп. 1, а. е. 48а), част от който се съхранява в Научния архив на БАН, се виждат Никола Фурнаджиев и Димо Бойчев с учениците, участвали в представянето на комичната оперетка „Иванов Павел“ от Сергей Надеждин и Виктор Рапанорт. Фотографията е от

годишния акт, проведен на 30.06.1935 г. Ролята на гимназиста лентяй Павел Иванов се изпълнява от Верка Христова, а тези на Майката и Разсилния са поверени на Милка Николова и Лука Тишков. В ролята на Науките (български език, история, математика, география) се превъплъщават Елеонора Диамандиева, Евтимия Илиева, Сийка Константинова и Милка Темчева, а Димитра Янева е Подказвачката. На пианото аккомпанира талантиливата Невянка Попова, която на фотографията е седнала между двамата учители. В годишния си отчет за учебната 1934/1935 г. директорът на училището, г-р Димитър Катерински, специално благодари на двамата си колеги за „блестящо поставената оперетка“, която се превръща в най-атрактивното изпълнение на годишния акт. Впечатляват изисканото облекло на двамата учители, както и умело подобрите костюми на участниците в представянето.

ХЮСЕИН МЕВСИМ

Литература

Научен архив на БАН, фонд 282 (Димо Бойчев).

Хюсеин Мевсим. „Музикално-педагогическата дейност на учителя Димо Бойчев в Истанбул (1923–1935)“, *Любословие*, 23, 234–258, 2023.

Хюсеин Мевсим. Никола Фурнаджиев и Истанбул, Пловдив: Жанет 45, 2015.

ТЪЙ РЕЧЕ РЕДАКТОРЪТ

За човешката цена на историята

Едва ли някой е изненадан, че „Бившите хора“ на концлагерна България“ от Мартин Иванов се характеризира с цялостност при представяне на проблематиката и строга методологическа дисциплина. Книгата

по същество представлява образцово съвременно историко-социологическо изследване. Същевременно може би най-ценното му качество е умение да се конструира увлекателен историографски разказ, който сплита в себе си убедителни анализи и тези, документални свидетелства, разнообразни и въздействащи „частни случаи“. Така историята непрекъснато се *проверява* от частните истории. И се оказва, че в нея нито един човек не остава „бивши“. Монографията се появява колкото върху книжно поле, осеяно с множество свидетелства, документи и коментарни текстове, така и върху масиви от публицистични спорове, медийни патоси, противоборстващи спомени, недоразумения, мъчания, посветени на темата за съдбата на довоенните елити в епохата на комунистическия режим. Несъмнено това е най-изпипаното в професионално отношение изследване

за т.нар. „бивши хора“, което извежда научната истина изпод пластове от партийно-политически употреби. Книгата внимателно осветлява понятията за тази особена политическа „класа“, фокусирайки се върху съдбата ѝ след първите кървави репресии през 1944/1945 г. Разказът за различните форми на терор и натиск (физични репресии, имуществени санкции и дискриминационни мерки) прераста в описание и анализ на драмата на (не) възможното връщане към „нормалността“ – опитите за оцеляване и адаптация (т.нар. реконверсия).

Характерно за подхода на Мартин Иванов е тъкмо това *разполагане* на проблема във времето – обособяването на *три поколения* „бивши хора“, преминаващи през различни фази на Народната република, попаднали под въздействието на сменящи се социално-политически механизми и достигащи до специфични родови и лични житейски избори. Открито е динамиката на преобразяването на тази социална група в *процесуалността* на историята и на комунистическия режим. В крайна сметка, от една страна, ясно са разграничени ролята на „жертвите“ и „палачите“, а от друга, всички гласове зазвучават *заедно* в критично осмислената полифония на историческия разказ.

Създава се усещане за респектираща изчерпателност в събирането на документи и свидетелства – сякаш не е пропуснат нито един факт, нито един глас, нито един

жест на „бивши човек“ и на негов гонител. Зад всичко прозира *човешката цена* на историята, която може да бъде поета от съвременниците единствено чрез търсене на невъзможната цялостна истина. Затова сред най-видимите постижения на изследването е постигнатият баланс при работата с отделните източници. Извършена е корекция в разбирането на ролята на архивите на комунистическите тайни служби, възприемани като специфичен *дискурс на властта* в НРБ, който днес вторично моделира историческото знание за епохата. Монографията въвлча и дава преглед на гласовете на самите „бивши хора“ (в спомени, анкети, телевизионни предавания и пр.), влитайки ги в текстовите масиви от историографска литература, архивни документи, социологически проучвания и т.н. Подобно *взаимно четене и тълкуване* на разностранни (писмени и устни) свидетелства, обработени и интерпретирани от Мартин Иванов с прецизни теоретически инструменти, превръщат монографията в събитие за социалната история и историческата социология.

ПЛАМЕН ДОЙНОВ

Мартин Иванов, „Бившите хора“ на концлагерна България“, изд. „Сиела“. С., 2023, 376 с., 23 лв.

Преди и след автографа

фрагменти

Как се създава едно творчество?

Отвътре навън и отвън навътре. В определено време и определено място. Който го създава и може да го създава е много рядък, специален човек, ако е майстор. Тези редки същества в определени общества и времена на кривогледа перспектива са непотребни, излишни, тъй като чупят, обезсмислят кривите огледала.

...Това го пишех, докато говорех с внука си Тончи на битова тема. После му го прочетох, защото ме попита какво пиша. Ето как, казах му, в ума на човека е най-голямото му богатство и сила. Той се учуди на мислите ми. Нямаха никаква пряка връзка с момента и с предмета на разговора ни.

После откъде ми дойде в ума и Дънов. Дънов твърди – има същества, оставени в приземията, от тях никой не се интересува.

...Онзи клошар пак ме навести в спомена ми, непотребен, излишен извън мярката на официалния лабиринт, а нехае за статуса си – има по-висока мярка – наблюдава версиите на другите, докато подрежда кашоните си, съсредоточен, невъзмутим, разбрал колко логически незавършен и нелогично започнат е светът ни, приет на доверие. Той иска да живее в картонената си крепост, за да не губи чувството си за реалност. Изглежда повече от подозрителен за употребените, за онези гето си мислят, че знаят къде се намират и разбират какво правят.

Автограф за Косово

Прочетох „Камбаната на Косово“ отново, есеистичен пътепис след един месец престой в Прищина и Призрен. Бяха ми интересни отново свежите пасажи, които се появиха от докосването до манталитета на средата, а не историко-политическите разсъждения. Това е художествено-документална книга – не е пътепис, мемоари, репортаж, есе, хроника, история, статия, фрагменти, документални разкази, защото е микс от всичко с малко цитати. Тя е разказ за Косово, може да е документален роман, в който главният герой е разказвачът, който обединява и привлича като магнит толкова много теми и събития, а и самият ги създава в епизода.

Ще предизвика националистите, неофитите-черковници, путиноведите, мюсюлманите-правоверници, знам ли кой още, както и американофилите, но и русофилите, а и самите косовари може би, някои от тях. Има обективност и

са посочени различните гледни точки и мнения. На Балканите не може да се мисли и пише обективно. Все трябва да си на нечия страна. Все пак нашата българска точка е застъпена искрено и самокритично, както и дълбоко лично. Може би ще се заядат и някои други, темата е тежка и разнопосочна. Защо не и самите турци у нас, тъй като говорим за чуждия завоевател, който е в страната ни. Нямам предвид тях.

Защо пиша?

С възрастта и опита в мен нахлува една съержаност на чувствата: някои си играят спектакъла, а аз мисля за толкова други, чийто театър свърши пред очите ми.

Ужасът настъпва, когато трябва да откриеш нещо ново и истинско, а ти липсва време, преситен си, самодостатъчен сам на себе си или просто нямаш интерес за нищо. Вниманието ти е непостоянно и разглезено, не се задръжва, бързо иска да сменя гледки, чувства, места, менюта.

Липсата на задълбоченост е белязала нашата епоха, тя се носи красиво към пропастта като катастрофичен влак. Истинските писатели ще уловят и запечатат отстраня последните мигове на този влак. Тъпата пишещи ще гуляе щастливо вътре из купетата по случай поредните си награди. В това е разликата.

Момината сълиза и Китай

Момината сълиза под прозореца ми расте нагъсто и е остро изправена нагоре, подобно на армия от китайски войници, с часове те се състияват и удължават зелените стръкове с увити листа. Веднага след снега и студа покълнаха и напредват към момента, когато ще се появи нежният им цвят.

В старата столица на Китай на име Нанкин има мемориал за изкланите от японците над триста хиляди китайци през 1937 г. Страшни сцени, паметникът на мемориала е на майка с разпран корем, от който се свлича нероденото дете. Искала е, но не е могла да се прогълчи в бъдещето. Година и нещо след връщането си от Китай с голяма изненада научих от документален филм – по време на същата

война и клане Чан Кай ши е взривил дигата на Жълтата река, за да спре в отчаянието си настъпващите японци към следващия град. За да не разберат японците, нито един местен жител не е знаел предварително за отприщването на водната стихия. Унищожени са над осемстотин хиляди китайци, за чието освобождение армията на китайските националисти уж се бори. Въпрос на мащаби.

Момината сълиза няма такива големи геостратегически цели като опазването на земята на китайския народ и

отблъскването на японските агресори, които искат да завземат плодородните крайбрежни земи и пристанищните големи градове, защото са остров и имат малко ресурси, но пък са с трети по сила военен флот в света. Тя няма и дребните амбиции на непотения български столичен град, тази умирисана на похот и злоба балканска

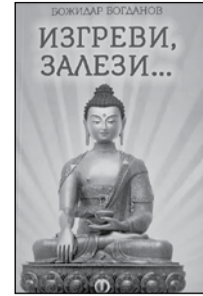
провинция, в която местните величия се мислят за китайски императори без да са били дори на война.

Момината сълиза е илюстрация на свършенството, мисля си. След като разцъфне амбицията ѝ ще приключи без горделивост и себеизтъкване. Корените ѝ под прозореца ми ще запазят силата и кода си до следващия сезон. Тя уж не иска да насили всички градинки и целия свят със себе си, уж на нея ѝ стига мястото, което ѝ е отредено и бърза с радост да го заеме. Всъщност и тя настъпвала за още територия.

Просънници

Това са мигове на спящо, но и събуждащо се съзнание, в което нерегламентирано се шумуват чувства, мисли, спомени, радости и ядове, напращащи сюжети, в които си бил замесен и ти се иска да пререшти отново, но мигът е отминал. Мисля, че в просънниците човек е много повече себе си, по-искрен, тогава не скрива нищо от себе си, напротив, точно тогава изплува потисканото в него, защото той е на прага на събуждането си, още не е облякъл условността на лабиринта си. Още в съня си той не е той, той е друг. Гледа отстраня на себе си и вижда, както келтите, че всъщност човекът е повече от своята съдба. Тогава никой не ни чува и не ни вижда, даже онова, което преминава през нас, има привилегията да изтича, да изчезва, да се забравя – често не можеш да си спомниш кой какво ти е казал или ти си казал и направил. Нещо повече, реални хора от битието ти добиват нови роли и реплики, много аналогични на присъщите им, но разкриващи и разобличаващи ги по-ясно, макар и късно или пък изпреварващо. В просънниците си човек не се рови и не спастря, защото те какво са, нямат значение, друга реалност в друго измерение, което е много по-действено обаче, защото съмнението, посято в просънниците или любовта намерена там, поникват на живо под светлината на настъпващия ден. Като че ли в тях, в Просънниците човек проберява, сверява мисли и чувства, прецежда случки и хора, но без да е видим и е напълно освободен от страховете си, обладан силно от надеждата си да промени непроменимото.

ГЕОРГИ ГРОЗДЕВ

Божидар Богданов. „Изгреви, залези...“. Изд. „Факел“. С., 2024, 86 с., 15 лв.

Петнадесет стихосбирки след дебютната „Българско народностно тяло“ (1997) Божидар Богданов е стигнал до един по-свързан, почти свършен минимализъм на стиха. В новата си книга той продължава да намира миметичните съответствия на изкуството в растения и други живи същества, улчвайки филологическото сърце на природата. Затова гледки и пейзажи естествено му говорят с гласове на поети и разказвачи. Същевременно поетът е овладял някакъв друг, по-дълбок тон. Тук ще го наречем *спокойствие на късното изричане*, в което личат прозрението на опита и скепсисът от носталгията по неопитомената поезия от 90-те.

Мартин Кръстев. „Безопасни изгли и чуждо одобрение“. Изд. „Жанет 45“. С., 2024, 60 с., 14 лв.

Помним две книги „Безопасни изгли“ – на Радой Ралин от 1960 г. (с епиграми) и на Петър Чухов от 2010 (с хаiku). Сега дебютната стихосбирка на Мартин Кръстев провокативно се е продължила към „...чуждо одобрение“. Всъщност тя тематизира лични и поколенчески травми, трудни любови и недопустими признания. Можем да я впишем в традицията на „сините момчета“ в българската поезия – от Александър Вутимски и Георги Мицков до Николаи Атанасов, но по-важното е да разберем опита на един уязвим лирически герой от началото на века, който смее да каже, че е „все същият“, докато в мълчанията си става различен. На места стихотворенията са излизно удължени чрез натрупване на образи и повторения. Най-добрият от тях свършва ненадейно, в паузата на откровение, което се съгласява дори мълчанието да бъде отговор.

Марин Георгиев. „Заговорът на мъртвите“. ИК „Колibri“. С., 2024, 432 с., 25 лв.

Ето че Марин Георгиев се представя почти като *съзаклятник*, който участва в „заговор на мъртвите“. Всъщност „мъртвите“ не знаят за заговора, който си е само на мемоариста, събрал стари и нови очерци за починали писатели и интелектуалци, чрез които се опитва да подреди част от литературния бит на близкото минало. Очевидно ги гради върху записки, трупуни през годините. Разказвайки за „мъртвите“, авторът понякога разчиства сметки с някои от „живите“. Така, докато върви по тънкия лед на мемоарната етика, Георгиев понякога се сгромолява чрез позоваване на казани „на четири очи“ фрази от вече покойни събеседници или чрез споделяне на доверителна кореспонденция с тях. Просто това е неговото ампола, в което често създава въздействащи психологически портрети и по-рядко ценни свидетелства. Важно е – докато се добере до истината – читателят да изтърпи моралните дефицити в мемоарния разказ.

Георги Ангелов: Моята професия е да чета

Георги Ангелов е журналист и преводач. Роден е във Варна, където завършва френска езикова гимназия, а след това – френска филология и история във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Днес той е сред най-разпознаваемите лица на БНТ, свързан главно с преподаванията за култура „История. БГ“, „До Европа и напред“, „Денят започва с култура“, „Библиотекамата“ и др. Преводите му включват втушителен брой от над 50 заглавия на автори, сред които Екзюпери, Батай, Мишел Турние, Фредерик Бегбеде, Джонатан Лител и др. Спечелил е множество награди и в двете си поприща – награда „Свети Влас“ за най-добро преподаване, награда „Христо Г. Данов“ в категория „Представяне на българската книга“, Диплом за принос в областта на франкофонията и много други.

Разговоряме с него на 15 октомври 2024 г.

Какви значими събития разпознахте напоследък, случили се в двете Ваши основни професионални зони – преводачеството и културната журналистика?

На пръв прочит се седам за много неща, но в областта на превода ми е трудно да определя тези от съвсем ново време или напоследък. Бих отбелязал превода на Любомир Илиев на Роберт Музил (сега излезе ново издание на „Човекът без качества“ и преводът е уникален), превода на „Одисей“ на Излика Василева, да не забравяме и превода на Щочо Бояджиев на Тома от Аквино „Сума на теологията“, който всъщност е един невероятен труд и разбира се, няма как да не спомена и засиления интерес напоследък към преводите на българска литература в чужбина. Мисля, че това е нещо много важно, защото това е начинът за популяризиране на българската литература. Разбира се, държавата както винаги нищо не прави, но слава богу има хора като Яна Генова и други, които се занимават с това и нещата пробиват, и се получават добре. Горещо ми е в областта на превода, а иначе не бих казал, че напоследък има някоя преводна книга, която да ми е направила огромно впечатление по един или друг начин, като превод или като литература. Що се отнася до телевизията, аз съм горд, че работя в БНТ по простата причина, че и шестте предавания, които се занимават с култура по един или друг начин са именно в БНТ. Визирам в БНТ 1 – „Култура БГ“, „Библиотекамата“, а в „История БГ“ също донякъде се занимава с култура. По БНТ 2 – „Рецепта за култура“ на Юрий Дачев, „Линия култура“, които се правят от регионалните центрове и „До Европа и напред“, което също имам честта да водя по БНТ 2. От тази гледна точка, да, БНТ си изпълнява мисията на обществена медия, така да го кажем, повече или по-малко добре, а и някак си съм свързан с тези предавания, защото съм ги водил през годините, имам предвид „Денят започва с култура“ (както се казваше „Култура БГ“ тогава), „Библиотекамата“ водих дълги години... За жалост, за мен това е малко и напълно недостатъчно. Липсват ми много други културни формати и си мечтая в България да имаме една телевизия като френско-немския проект „Арте“, която е посветена сто процента само на култура. Там има и класическа музика, и джаз, и балет, и литература, и кино, и театър, и всичко. Ако някой ден в България има такава телевизия и все още мога да говоря и да се движа, бих участвал с удоволствие.

Кое бихте определили като Ваше призвание – преводачеството си дейност или работата в телевизията?

Много е сложно да се отговори на такъв въпрос. Не знам под „призвание“ какво точно се разбира. Едва ли съм „призован“ да правя това. Някак и двете са моята работа, но от друга страна, не ги възприемам като работа, така че не мога да кажа, че това са ми и професии. Хайде, ще иронизирам – моето призвание е да се забавлявам и двете ме забавляват страшно много, така че и двете са ми призвания от тази гледна точка, че ми носят удоволствие, забавляват ме – факт, и ги върша не със съзнанието, че това е моя мисия или не знам какво, а ги върша, защото действително това ми доставя удоволствие, това мога да върша, което от една страна е хубаво, от друга, не е много хубаво, защото и двете не ми носят кой знае какъв доход, т.е. от чисто материална гледна точка, но след като съм оцелял 64 години мисля, че мога да оцелея и още 64.

Какви са пътищата или личностите, които Ви повлияха, за да изберете френския език и култура, които до голяма степен определят заниманията Ви до днес?

Семейството ме насочи по този път. Моето семейство е с традиции във франкофонията. За гимназията си действително не бях чувал. Когато бях в седми клас майка ми каза, че ще се явявам на изпити за някаква езикова гимназия. Аз свих рамене и казах, че това

не ме засяга особено. Но в гимназията наистина се разви моят вкус към френския език и френската литература и култура благодарение на много малко от преподавателите, но пък благодарение на лекторите французи, които бяха млади хора, обикновено семейни, но съвсем млади. Мъжете по този начин отбиваха военната си служба, която беше задължителна във Франция и те имаха право на този избор. Бяха от филологически факултети, т.е. имаха тази правоспособност и обикновено се загържаха една година, защото към края на годината ги обвиняваха в шпионаж и ги експулсираха. Всяка година ги сменяха. Ние това вече го възприемахме като нещо нормално и ги предупреждавахме, когато идваха, че вероятно ще изкарат само до края на учебната година. Но бяха прекрасни – първо, защото бяха млади хора, второ, учеха ни на живия френски език, което е много важно. Освен това абсолютно нелегално и абсолютно забранено те ни внасяха литература и аз от 14-годишен започнах моята истинска френска библиотека от френски книги, а не само купени от руската книжарница, защото имаше и такива издания. Това бяха изданията, които руснаците смятаха за необходимо да превеждат – обикновено класиците. Книгите с истинска френска съвременна литература, някои от които си паза до ден днешен, те ни носеха тайно с риск да бъдат експулсирани и ги експулсираха.

Кои са важните книги, оформили възгледите и пристрастията Ви?

Този въпрос е много разтеглив. Зависи в коя година ме питате, зависи в кой сезон, в кой ден и в кой час, защото това е нещо, което се променя. Ако бях на 12 години, сигурно щях да ви отговоря – Карл Май и Фенимор Кулър, в пубертета щях да ви кажа други заглавия, тогава бях много впечатлен от Албер Камю примерно. По-късно в университетта с френска филология щях да ви изброя съвсем други автори, но все пак има десетилетията не мога да изброявам книги и заглавия, защото са хиляди. Мисля, че има книги и автори, които трябва да се прочетат на подходящата възраст. Сред тези автори са Екзюпери, Луис Карол – това са любими мои писатели, които са ме белязали за цял живот. Но пък има автори, на които съм се възхищавал много в миналото, а сега трудно бих прочел. През тези десетилетия все пак има и такива, които си остават *top of the the tops*, например Борхес. Това е писател, който поставям изключително високо, може би най-горе в моята ценностна писателска система. Хулио Кортасар е почти редом с него, Мишел Турние или Рабле, от руснаците Даниил Хармс и Булгаков, и американски, и английски, и немски автори (Томас Ман, австриецът Роберт Музил, когото обожавам), много са авторите, които наистина са ме маркирали и мога да кажа, че в голяма степен са повлияли на мисленето ми, на начина, по който възприемам света. Например тази магическа изривост, подмяна на реалността, която Борхес прави през цялото време, основана едновременно на една изключителна ерудиция и голяма задълбоченост, винаги ми е импонирала и аз се стрема да съм такъв и в живота си.

Не се ли изкушавате и да пишете свои авторски текстове, след като толкова дълго сте своеобразен партньор и посредник в свързването на една книга с читателите ѝ?

Разбира се, че съм се изкушавал. Като всеки тийнейджър съм започвал със стихове, минавал съм и към проза. Да, изкушавал съм се, писал съм доста, дори имам доста запазени текстове на компютъра си, но знаете ли, ще Ви

Георги Ангелов

кажа нещо много лично – получавал съм предложения от най-големите наши издателства и съм си представял моя книга. В следващия момент си представям книгата си сред другите автори в моята библиотека. Сред авторите, които споменах и сред още стотици други и си давам сметка колко съм малък и посредствен в това сравнение. Аз не мога да стигна нивото дори на един комерсиален писател като Харуки Мураками, да речем, защото също харесвам. Но и никога не мога да пиша като един Кундера, когото обожавам. Аз съм малко като свръхамбициозната майка на Ромен Гари, която го е заклевала: „Ти ще станеш писател, но велик писател като Достоевски, Толстой, като Балзак и Юго...“. И при мен е така – ако ще ставам, трябва да съм велик писател. И понеже цял живот се занимавам с литература, имам много точна преценка, затова и знам, че съм много далеч от това величие. Да бъда посредствен и мижав писател или средно добър писател, не ме блязни. Такива с лопата да ги ринеш и в България, и в чужбина. Ако някога напиша нещо, което преценя, че е наистина на много високо ниво, може да е един разказ, едно стихче, тогава ще го публикувам. Засега не съм написал такова нещо, така че всичко си лежи в компютъра, понякога ги препрочитам, забавлявам се и толкова.

Какво най-много цените в един превод и съответно какви са и Вашите критерии за добре свършена работа?

Сега пак ще ви кажа нещо лично, което предполагам важи за всички преводачи и писатели – аз никога не съм доволен от превода си. Затова и с голяма боязън, когато ми се налага да представям автор, който съм превеждал, и ми се налага да отворя наслуки някоя книга, за да опресня спомените си, на някоя от страниците винаги намирам неща, които бих

Георги Ангелов с Фредерик Бегбеде. 3 май 2010 г.

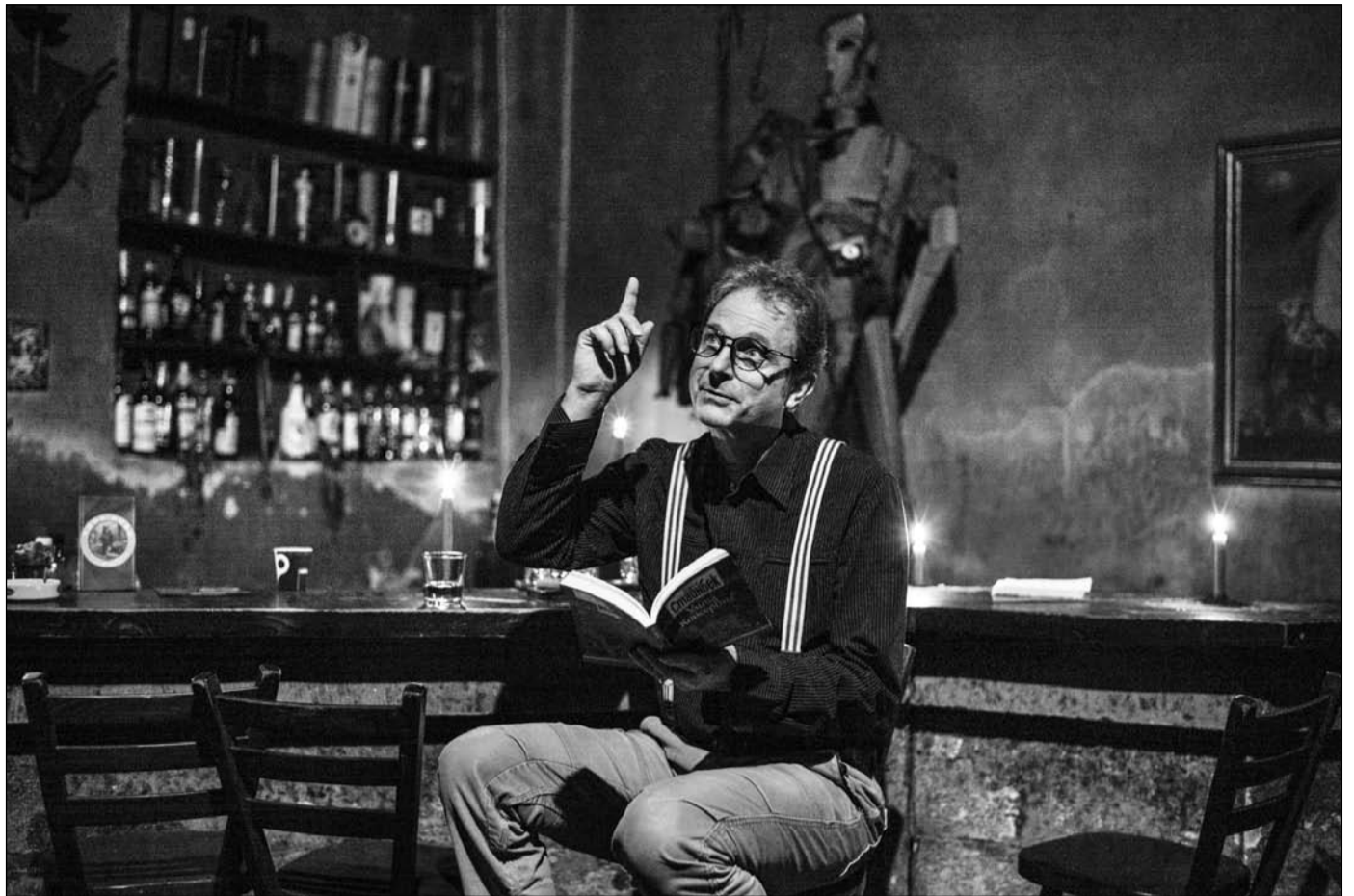
казал по-добре. Един превод, както и една книга никога не са завършени. Винаги има какво още да се пише, какво още да се направи и за жалост, никога нямаме толкова време, пък и това е излишно. Може би в тази незавършеност също има някакъв вид красота. А иначе що се отнася до моите критерии за добър превод, то „точен“ и „верен“ не са най-точните думи. Да, преводът трябва да е точен и верен, на добър български език, но за мен най-важното е да се предаде усещането от това, което авторът е оставил между редовете, това, което витае. Аз се стремя да опозная много добре, ако не лично (все пак авторът може да не е между живите), то почти всички автори от Мишел Турние до Джонатан Лител. Имал съм многобройни срещи с тях, дори с някои съм прекарвал по два-три месеца. Познавам лично повечето от авторите, които съм превеждал. Аз съм от щастливите преводачи, които си познават авторите. Но с мъртвите нямаше как да се срещна. С Жорж Батай беше невъзможно, но пък може да се случи някой ден, някъде другаде. Все пак, за да преведа едно съвсем малко книжле на Батай – „История на окото“, изчетох всичките му философски трудове, запознах се със схващането му за света, за сексуалността въобще в исторически и философски план. Т.е. един преводач, за да си свърши добре работата, трябва да познава много добре цялото творчество на автора, по възможност неговото мислене и извън книгите, много добре да е запознат с културата на едната и на другата страна, в случая на Франция и България, за да се намери най-адекватното пресъздаване на тези уж просто наредени думички, които никога не са наредени просто така. Разбира се, преводачът никога не трябва да си позволява някои волности като тези да разкроява текста. Много пъти, и то при големи писатели, съм попадал на досадни повторения, на фрази, които могат да бъдат казани по-добре, включително и на френски, не само на български. Признавам си, че съм се изкушавал едва ли не да поправам автора. Това е забранено. Това не трябва да се прави. Авторът не трябва да се разкроява. Разбира се, и обратното е важно. Ако си добър преводач не трябва да слизаш под стила и под лексикалното богатство на автора. Винаги трябва да си верен на точното ниво на писателя, който превеждаш. Трябва винаги да оставаш верен на точното ниво на написаното. Някои повторения може да ме гразнят, но авторът може да е решил, че това е необходимо и за него това е важно. Вярно е и че съм виждал авторите да премахват тези повторения в следващите си редакции, т.е. правилно съм забелязвал понякога, но не винаги. Преводачът трябва да бъде достатъчно скромен и да остава винаги в рамките на професионализма. Не е професионално нито да се разкроява, нито да се загрозява текста.

А какви книги четете между преводите?

Между преводите чета книгите, които съм натрупал на нощното шкафче, а те са много. Напоследък, но това все пак е част от работата ми, чета книгата на една полска авторка Агата Тушинска. Тя ще гостува във връзка с един дебат около Ромен Гари, който подготвям във Френския институт, а тя е написала една великолепа негова биография. Това чета в момента. Иначе преди нея прочетох един великолепен Салман Рушди – госта дебелината му книга „Земята под нейните нозе“. Този негов роман не бях чел и стоеше дълго на нощното ми шкафче, но му дойде времето, посегнах и го прочетох с голямо удоволствие. Чета от време на време също с голямо удоволствие и многоотомното издание на Джоузеф Кембъл – „Първобитната митология“, на шкафчето ми е и философското каре – Калин Янакиев, Цочо Бояджиев, Владимир Градев и Георги Капривев, като и тях чета с по една тема, пак с удоволствие между другите неща. Чета и научна, и художествена литература, много неща, но не мога да не чета. Не знам дали е проблем, но не мога да си представя да стоя часове наред, както знам, че правят някои хора, пред една компютърна игра, да речем. Това ми е много чуждо, вероятно защото вече съм стар, макар че, като си помисля, моите деца също не го правят.

Откривате ли връзка между едната си работа и другата? Превеждате френски автори, пишеш за френската действителност и култура, прави ли Ви по-критичен към нашата?

Не само френската действителност, тя не ме е белязала чак толкова много. Бих казал, че други автори, испански или англописатели, са ме белязали повече, отколкото френските автори. Мисля, че всеки четящ човек, който има достатъчно висок хоризонт в световната литература е критичен и към своята, и към чуждата култура. Това е съвсем нормално. Ако трябва да бъда съвсем точен, сред съвременните български имена бих посочил много малко, които са по моя скромна преценка, наблягам, наистина по моя, на много голямо ниво и автори от величина. Това за мен са сред мъжете Милен Русков, сред жените Елена Алексиева, макар че не би трябвало да ги делим по полов признак. Да не споменавам повече, защото ще има обидени. С повечето писатели сме в приятелски отношения. Иначе, ако правилно Ви разбирам, питате ме дали има някаква корелация между преводите и работата ми в телевизията? Общото между тях е, че и двете изискват четене. Моята професия е да чета. Майка ми е разказвала един анекдот, за който аз нямам спомен. Бил съм доста малък, дори не съм можел да чета, вероятно на 4 или 5 години, когато на

Георги Ангелов в „Хамбара“, 25 октомври 2015 г.

редовния въпрос на възрастните: „Какъв ще станеш като пораснеш?“, за тяхно изумление съм отговорил: „Читател“. Мечтаел съм си тогава да се занимавам само с това и ако може и да ми плащат. Всички са се смеели, защото кой плаща на читатели, но ето, аз цял живот само с това се занимавам и на мен ми плащат, за да чета. А дали е историческа литература или художествена, няма значение. Така че може да се каже, че в това отношение съм си уредил живота.

Коя преведена от Вас книга смятате за най-голямото си лично предизвикателство?

Несъмнено „Доброжелателните“ на Джонатан Лител беше огромно предизвикателство и не малко постижение, а и ми отне една година от живота. Но мисля, че може би най-изящният и най-добрият ми превод е „Среднощен пир на любовта“ на Мишел Турние. Това е една книга, към която аз лично имам доста голям сантимент и много си я обичам, но не я отварям, защото сигурно бих променил доста изречения вътре. Предпочитам да си стоя с онази приятна нега, с онзи хубав, леко тъжен спомен, за времето, когато съм я работил и превеждал. Има и много други, разбира се, и „Малкият принц“ беше едно много сериозно предизвикателство за мен, когато трябваше да правя новия превод. Да, може би тези две книги: „Доброжелателните“ и „Среднощен пир на любовта“ – едната е най-голямото ми предизвикателство, а другата ми е любима.

Коя част от българската история Ви е най-интересна? И коя е най-неизследваната и непозната за днешните българи?

Още от малък Античността ме е привличала най-много като исторически период и винаги ми е била най-интересна, а и след като прочетох и преведох автори като Мирча Елиаде, Джоузеф Кембъл и книгата му „Първобитната митология“, която, както казах, и до ден днешен си чета, праисторията ми стана много интересна, но за жалост ние в България нямаме кой знае колко добра школа в това отношение. Българската средновековна история може би на мен лично ми е най-увлекателна, аз по принцип си падам по средновековието и като автори, и като събития. А мисля, че на съвременния български зрител му е дълбоко неизвестен който и да е период от нашата история, защото школските знания, за жалост и университетските (упрекът ми не е толкова към преподавателите, колкото към студентите и учениците), са на ниво, от което понякога занемявам. Примерно ученички на въпроса „Какво знаеш за Самуил?“ едната отговаря „Той е покръстил българите“, а другата „Той не беше ли турчин, ма?“... и оставаш леко притеснен. Това са ученички от 11. клас, няма да казвам от кое училище, но примерът ми е пресен. Позволете ми да бъда малко скептик дали въобще има период от българската история, който да е добре известен. Да, разбира се, знам, че има и ученици, и студенти, които са много добре запознати, интересуват се, четат, но ми е болно, че въпреки огромната литература, която се изписа последните две десетилетия, особено по отношение на най-новата ни история, имам предвид периода след 1944 година, той си остава най-неизвестен и най-обрасъл с митове, носталгии, лични спомени и т.н., които са далече от историческата истина и най-много хора, особено сред младите, се заблуждават. Много бях благодарен, когато навремето започна тази поредица на уби, покойния вече професор Знеполски. Под негова редакция

се появиха текстовете на Института за изследване на близкото минало, където впрочем участвам и много други приятели и автори. За мен това, което те правят, си беше чисто просветителска дейност и това е много важно, защото наистина в най-новата ни история има най-много фалшификации и лъжи, най-много неказани истини и факти и т.н. Аз се радвам, че и в нашето предаване често наблягаме на този период, когато имаме повод, разбира се. И ние вършим тази просветителска дейност, така да се каже. А коментарите след предаване на страницата ни във Фейсбук ми е най-забавната част. Получавах съм заплахи за смърт, за обесване, разчленяване, имам и гневни писма от централния комитет на една партия, няма да казвам коя, защото сме в предизборна кампания и е забранено... Да, да, официално писмо, на което сме длъжни да отговорим. Много ми е смешно как на тези теми едната партия пише гневни писма, че аз съм фашист, нацист и какво ли не, а другата пише точно обратното, че аз съм комунист, червен боклук и т.н. Аз се чувствам като шизофреник, защото в едно и също предаване съм съумял да бъда и фашист, и комунист (което впрочем не е много абсурдно, защото това са двете страни на една монета, като се замисля).

Вие сте човек с изявена гражданска позиция. Случвало ли се е изборът на теми в „История БГ“ да е повлиян от актуални събития в държавата?

Не, бъркате жанра. Това не е публицитично предаване. Ние няма как да реагираме за неща, които стават тук и сега. Може само да вземем повод, но иначе това е приоритет на публицитиката, а ние не сме таква предаване. Темите ни понякога са съобразени и със ставащото, но да вметна, че аз не съм човекът, който едноточно определя темите. Това се прави от целия екип – продуцент, редактор и обикновено темите се планират почти за цяла година напред, като някои от тях са свързани с дати, годишнини и прочее неща, а други са просто необходими теми, които трябва да се направят.

Има ли неосъществено предаване, което бихте искали да направите или книга, която силно желаете да преведете?

Мечтая си, но това няма да стане в този живот, да бях испаноезичен и да превеждам само Борхес, никой друг не ми трябва. Борхес е затворил всичко. Като неговия герой Пиер Менар само да преписвам от сутрин до вечер ми е достатъчно. Но това е в сферата на мечтите, а те са безумни обикновено, освен ако не са мечти за пари или кола, но аз такива нямам. А за предаване, със сигурност мечтая за предаване, което все още не съм направил.

Разговора води ЛИДИЯ ВЛАСОВА

„Рожденият ден на Рупърт“, или за възможностите на актьорското превъплъщение

„Рожденият ден на Рупърт“

от Кен Дженкинс, превод Воил Велев
Режисьор Стоян Радев, сценография и костюми Елица Георгиева, композитор Емилиан Гацов
Моноспектакъл на Ангелина Славова
Младежки театър „Николай Бинев“, премиера 25 и 26 септември 2024 г.

В края на септември се появи третата премиера на сцената на Младежкия театър „Николай Бинев“. Моноспектакълът на Ангелина Славова, под режисурата на Стоян Радев, е изграден по едноактната пиеса на американския актьор Кен Дженкинс. Любопитен избор на текст от страна на екипа, който безспорно предизвиква интерес.

Сюжетът на „Рожденият ден на Рупърт“ пресъздава случка от щата Тенеси, където се намира фермата на Барбара. Тя живее сама и не празнува празници. Разказва своя на пръв поглед абсолютно нормален, непр provokativен, с нищо неинтригуващ житейски път. Събитието в него е днешният ден, най-значимата дата в живот ѝ – рожденият ден на Рупърт. Постепенно сюжетът изгражда конкретна представа за необичайния поглед на Барбара към света. Рупърт е едно малко теле, което тя успешно е изродила от крабата, отглеждана от семейството ѝ, абсолютно сама в нощта под лунната светлина. То се оказва най-силната любов, която някога е изпитвала. Събитието на живота ѝ е моментът, в който в очите на това теле нахлува искра и изриво запалва пламъка им. Точно след година Барбара е тази, под чиято команда Рупърт е убит. Рожденият ден на Рупърт също е денят, в който майка ѝ ражда нейния единствен брат и денят, в който тя пораства и се превръща в жена. Около тази сакрална дата, единственият празник за Барбара, Кен Дженкинс постепенно създава интимния ѝ свят. Внимателно в хаотичния разказ тя става все по-близка до слушателите си, а историята ѝ – все по-интригуваща не със звездни успехи, покорени върхове и житейски обрати, а с простота и универсалност. Сценичната интерпретация на режисьора Стоян Радев и актрисата Ангелина Славова превръща този житейски разказ в миг на много дълбока интимност. Барбара се появява готова за интервю, в което да сподели нещо любопитно за себе си. Докато изчакват музиката от близкия съседски двор да спре, тя се опитва да намери своя комфорт пред интервюиращите я. Разказът започва хаотично, несъсредоточено, нецеленасочено. Барбара е притеснена, разсеяна от заобикалящите я шумове, предмети и хора. Постепенно сама се увлича в една история, после във втора, трета, пета и без да се усети, е успяла да стигне до най-интимните мигове от живота си. Представлението завършва със спирането на музиката и готовност от нейна страна интервюто най-накрая да започне и тя да бъде записана.

Изключителността на този сценичен разказ е актьорското му изпълнение. Ангелина Славова успява да пресъздаде всяка молекула от тази фермерка от щата Тенеси. Говорът ѝ, който е с леко разбъркан словоред; смехът ѝ, който е налудничав; мимиките на лицето ѝ, издаващи непрестанната смяна на вътрешните ѝ настроения; очите ѝ, които ту потъват в тъга, ту излъчват в радост; поведението на тялото ѝ, което особено в началото е като неконтролируем пумпал – поради липсата на каквато и да е извънредност в текста това е необходимото сценочно присъствие, така че сюжетът да бъде интригуващ. В поведението на персонажа са заложени всички емоции, теми и проблеми, засегнати в историята. Няма как да

Ангелина Славова (Барбара)
в моноспектакъла
„Рожденият ден на Рупърт“
от Кен Дженкинс, превод
Воил Велев, режисьор Стоян
Радев, фотограф Иван
Дончев

не се превърнат в актуални и за актрисата. Ангелина Славова създава усещането, че самата тя е тази, която ужасена остава сама във фермата, тази, която с грижа прибира принадлежата си по-голяма сестра, тази която в страх посреща първия си цикъл и за капак на всичко трябва да изроди теле. Чрез много конкретно емоционално натрупване Ангелина Славова успява да спечели доверието на публиката. Ядрото на текста, на представлението и кулминационният връх на актьорското изпълнение е съсредоточен в тази една година, в която Барбара е имала за кого да се грижи. Смихът на нейния живот и смисълът на този разказ. Невероятно актьорско изпълнение, което създава усещането за прецизна внимателност, сякаш разказът се опитва да опази глухарче от поривите на вятъра.

Представлението е затворено в интересна композиционна рамка, благодарение на която активно участие взема и самият Стоян Радев. В сценичната среда, дело на Елица Георгиева, на заден план, зад старите кашони, осветлението за интервюто на Барбара и отпадна мухлясалия аквариум, виси рамка. Тя служи и като прозорец към външните градини около фермата, но и преди всичко като портал за зрителите, препращащ ги към един груг свят. Посредством видеозапис ставаме свидетели на разговор между Стоян Радев, който се опитва да убеди Ангелина Славова в смисъла на тази история, в смисъла тя да бъде разказана, без актрисата да се страхува от нея. Наблюдаваме няколко минути от невидимия за публиката репетиционен

процес, в който двамата търсят мотиви, ходове и гледни точки, през които емоционално да пречупят психиката и тялото на изпълнителя и да защитят поведението му пред публиката. Ангелина Славова от своя страна споделя различни идеи, хрумки и сама признава, че може би повечето от тях звучат налудничаво, далечно от целта, но въпреки това ѝ служат като помощ за образа. Това начало само по себе си преди да настъпи финалът на представлението изглежда абсолютно неоправдано и самоцелно. Но когато представлението завърши, този портал отново се отвори и сега при Стоян не се връща Ангелина Славова, а нейният персонаж – Барбара, някак текстът изплува от сюжета си и представлението го надгражда. Това решение работи в полза на причините, поради които текстът се случва тук, днес, на сцената на Младежкия театър.

„Рожденият ден на Рупърт“ е професионално поднесен сценичен разказ, който провокира с обикновеността си, несензационната си история, с липсата на шок, ексклузивност и т.н. Той напомня на човека за обикновените неща, напомня му, че е забравил да се усмихва, че е забравил да плаче, забравил е да се радва на всяко движение, което извършва. Соматата на Барбара е повод за много емоции, които невероятната Ангелина Славова изиграва брилянтно.

МИХАИЛ ТАЗЕВ

Съвместна публикация със СЦЕНАрт

Сцена от спектакъла,
фотограф Иван Дончев

Циклостилни следи

Книгата „Зиг-заги“ (1966)
на д-р Николай Димитров

Пламен Дойнов

Издадената на циклостил книга „Зиг-заги“ (1966) на д-р Николай Димитров Стойчев (1925–1983) става факт само три години след неговия дебют „Лампа край пътя“¹. Но втората книга, макар и формално налична, попада в сябло петно; тя е (не)официално ведомствено издание на Дома на културата на здравните работници в София и не подлежи на разпространение в централизираната книжарска мрежа на НРБ. Нейният тираж може да бъде само подаряван. Това в значителна степен предопределя съдбата ѝ на книга, *попаднала в неизвестност*. Включва 27 стихотворения – типични сатирични творби от епохата на „размразяването“, колебаещи се в зоната около „малката правда“, с инцидентно отклоняващо се внимание към отделни елементи на „голямата“.

Ръкописът на „Зиг-заги“ вероятно преди това е бил предлаган за публикуване в някои от държавните издателства, но се е натъкнал на отлагане или на възражения, които по същество са обезкуражили д-р Димитров. В един момент той се е отказал да чака и да редактира в *неизвестност* стиховете си, а членуването му в литературния клуб към Дома на културата на здравните работници е улеснило отпечатването им като ведомствено издание.

Впрочем тази (недо)издадена книга излиза тъкмо в годината, през която Тодор Живков в опит за уточняване на *новата норма за допустима критика* в НРБ за пръв път оповестява схващанията си за „голямата“ и „малката правда“. Диктаторът произнася речта си пред Съюза на българските писатели може би едва след излизането на скромната книжка на д-р Николай Димитров, но почти синхронните появявания на *стихосбирката* и на *речта* дават възможност да ги преценим успоредно – в почти междутекстово четене.

*
В речта си пред Съюза на писателите на 16 декември 1966 г. Живков оразмерява своеобразна нова *тематична територия* на българската литература в контекста на задачите ѝ за изобразяване и назоваване на съвременността в НРБ. Наложилният се вече диктатор постулира „голямата“ и „малката правда“ в „социалистическото общество“. Ако под „голяма правда“ той разбира „главното в революционния процес“ – усъвършенстването на „социалистическия обществен строй“, вървенето „напред към комунизма“, създаването на „нова социалистическа икономика, която ликвидира експлоатацията на човек от човека“, изграждането „на нови личности, освободени от егоизма и индивидуализма на старото общество“ и т.н., то списъкът му на „малката правда“ (макар и разхвърлян из речта му) съдържа ясно назовани *отрицателни* социално-нравствени характеристики: *эгоизъм, бездушие, кражби, възгордяване, карьеризъм, бюрократизъм, „прояви на низък морал“, ходатайство, еснафщина, дребнобуржоазно мислене, аполитичност, стремеж към по-охолен живот, себеустройство...²*

В увлечението си да изброява *отрицателни явления* Живков дори възкликва:

„Какви ли не отрицателни явления има у нас?!... (Оживление.) Ако поискаме, надали можем да ги изброим всичките (Весело оживление.)“³

Той заявява, че „малката правда“ е „обективен спътник на социалистическото строителство, съществува по силата на историческата закономерност и неизбежност“ и „наследство от миналото“, но и признава, че нейните явления „се подхранват и от някои фактори в нашата социалистическа действителност“⁴. Комунистическият водач се стреми да разграничи различните степени на позволена публична критика в НРБ, напомняйки „да не се губи перспектива, да не се забравя главното“ – „голямата правда“ като „*истинската* правда на нашето социалистическо развитие“, утвърждаваща оптимизъм. В противен случай, предупреждава Живков, *художникът-творец* „може да се обърка“, да изпадне в „черногледство и nihilизъм“, „криворазбрано новаторство“, „криворазбран либерализъм“⁵.

Балансът в новата идеологическа формула не е толкова

¹ Вж. повече за личността и дебюта на д-р Николай Димитров Стойчев в: Дойнов, Пламен. *Архивираната лирико-сатира на д-р Николай Димитров*. – *Литературен вестник*, бр. 13, 2024.

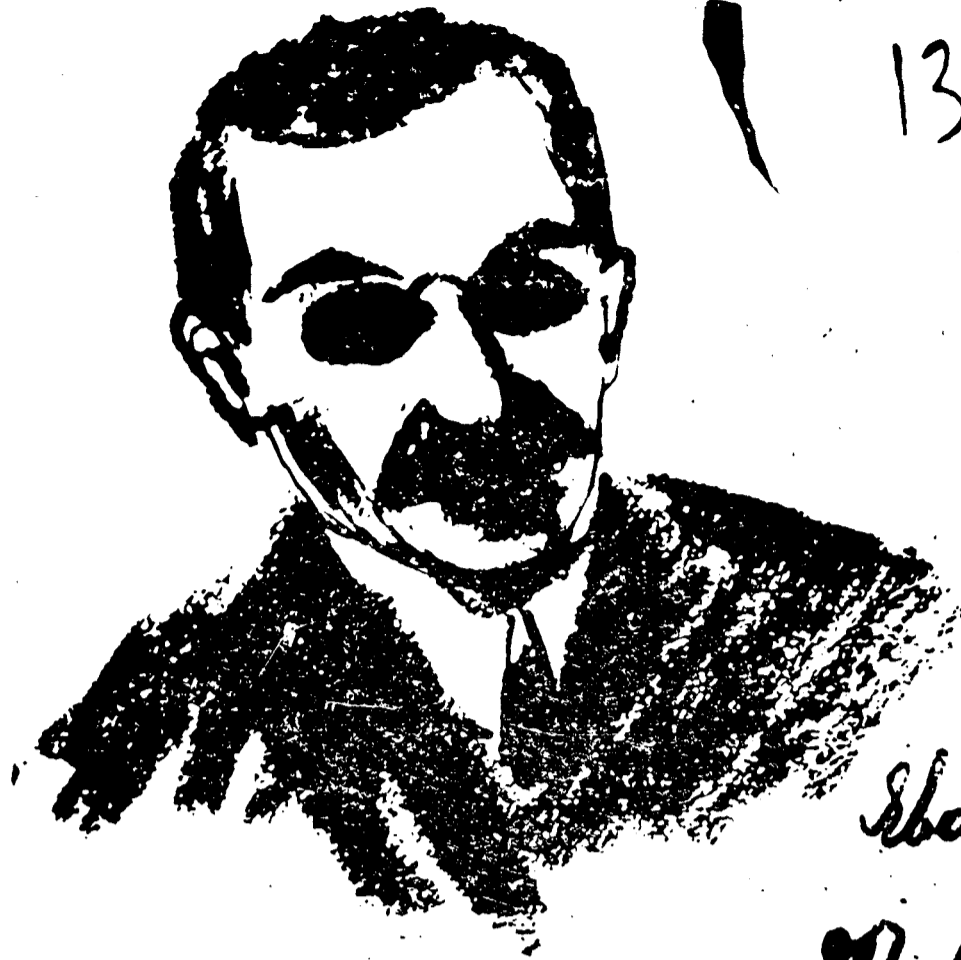
² Вж. Живков, Тодор. *За работата на Деветия конгрес на Българската комунистическа партия* – В: Живков, Тодор. *За литературата...*, с. 241, с. 246.

³ Пак там, с. 242.

⁴ Пак там, с. 245–246.

⁵ Пак там, с. 248–249.

на стр. 12

Да погледнеш истината в очите

По следите на Яворов

Владимир Шумелов

Ако в българската литература има нещо на световно литературно ниво, това е трагедията на Яворов и Лора.

Петер Юхас

Ще започна този текст с думите на Пламен Дойнов, които най-синтезирано и ясно отразяват същността на книгата на Виолета К. Радева: „Внушително изследване, което може да мине в рубриката „интимна история на българската литература“, проведено с внимание към всеки източник, дори той да не е от „първа ръка“. Казано на едро, книгата извършва сериозна

реабилитация на образа на Лора КараVELOVA и осветява в различна светлина любовта ѝ с П. К. Яворов. Това е сторено без никакъв „жълт“ нюанс, а почтено и събръжано са преобърнати почти всички архивни масиви и са проверени всякакви мемоарни свидетелства, за да се представи версията за взаимната обсебеност между Поета и Лора. Микроисторическо разследване за гибелна любов, в което литературата оживява“ („Литературен вестник“, бр. 43, 13-19.12.2023, „Витрина“, с. 4).

Обемното изследване на Виолета К. Радева (445 с.) излезе през 2023 г. и моят текст ще бъде поредният, след редица преди него критически рецензии и интервюта на авторката, презентации на книгата, но мисля, че книги като тази заслужават това внимание, а темата *Лора – Яворов* в яворознанието ще бъде и в бъдещето актуална (след нея излезе и новата компилация на проф. Димитър Михайлов „Яворов“, плод на неговите над 30-годишни занимания с творчеството и личността на поета и допълнени с нови текстове, както и току-що отпечатаната книга на Катя Зографова „Световите на Яворов“).

Но защо Лора и Яворов? „Не е нужно, за да обичаме и харесваме поета и революционера Яворов, да мразим и проклинаме Лора. Те са като герои на антична трагедия“, казва в интервю дългогодишната журналистка от Русе д-р Виолета К. Радева по повод на книгата си „Обсебеност. Лора и Поетът“. Тя е посветена на 110-годишнината от трагедията на 29-и срещу 30-и ноември 1913 г. на ул. „Раковски“ 126 в София.

Още за мотивите за написването можем да прочетем в уводния текст „Емблема на ХХ век“ и във финалния „Послепис, който може да бъде отминат“. **Уводният текст** е компендиум от „обективните предпоставки“, довели до появата на книгата, но и опит за представяне на гледната точка на авторката в тази книга, която най-общо можем да определим така: разрушаване на митовете около проблема Лора – Яворов, с цел той да бъде осветен многостранно и да влезе в цялостната

картина на българската литература достойно, истинно, неизкривен и опорочен от идеологии и личностни тежнени (като добри примери в това отношение в предходните години са посочени сб. „Темнузи. Другият роман на Яворов“ – 1998 г.; Цветан Ракъовски – „П. К. Яворов и българските поетически силуети“ – 1998 г., но не само те). Въпросът за интерпретациите – правилни/неправилни (ако не манипулативни или откровено лъжливи) – В. Радева илюстрира с ред примери (редактирани спомени, писма и др. архиви от ЩА, книги). И все пак, казва авторката, необходима ли е нова книга за поета? Днес, когато „всичко вече е премислено, осмислено, преосмислено“, когато „няма нищо неизречено“, „неизвестно“, „няма тайни“, „няма неясноти“, „няма интрига“... Когато са изписани хиляди страници, книги от „поръчкови автори“ или „самодейци“... Ами „защото е необходима на автора“, заключава тя. „Никоя книга не се създава, защото читателите имат нужда от нея. [...] Но пише, защото писането е вътрешна потребност.“

Именно тази *потребност* задържа вниманието на Виолета К. Радева, „закотвена в проблемата Яворов“ повече от тридесет години, преодолявайки много съмнения, вътрешна съпротива и установено статукво, за да се появяват „уж случайно“ във времето в издания и периодика нейни откъси, статии; да се трупат нахвърляни къде ли не цитати и бележки, плод на неимоверен изследователски труд в реконструкцията на Яворовата личност „като сума от наследствени дадености, емоционални нагласи, поетична дарба, идейни увлечения, приятелски връзки, професионални и човешки симпатии и вражди, биографични сложети“... Наистина рисков проект, „излизащ извън рамките на литературното статукво“.

А личните мотиви на тази *потребност* са изложени в *послеписа*, „който може да бъде отминат“. В този личен текст авторката проследява кратко пътя за зараждането на интереса към темата за любовната драма на Яворов и Лора от детството си и юношеските години, през университета и до раждането на настоящото изследване. А той минава през юношеското разбуоение на Виолета между Дебелянов и Яворов и „символния“ сън за прострелването ѝ от мъж; това едва не става реалност по време на студентството. Следват първите ѝ професионални занимания с архиви, докосването до кръга „Мисъл“, а след това работата ѝ като журналистка и аспирантка във Философския институт при БАН, което ѝ позволява да общува със знакови личности, свързани с кръга хора около роднини, близки и приятели на Лора и Яворов (художничката Роксана Костова – племенница на Дора Конова, Румен Шивачев – внук на Офелия Кръстева, германистката Жана Николова-Гълъбова – близка приятелка с Яна Язова и проф. Александър Балабанов, Невена Крапчева – дъщеря на журналиста и активен деец на ВМОРО Данаил Крапчев, близък Яворов приятел, Румена Паскалева – внучка на Васил и Добриня Беленски, в чиято къща се разиграва трагедията

на стр. 10

Да погледнеш истината в очите

от стр. 9

на 29-и срещу 30-и ноември 1913 г., Фани Дренкова – съпруга на Лориния син Петко Дренков, Андрей Татарчев – син на г-р Божидар Татарчев, Милка Станишева и др.). И все пак тези синхронии в живота трябва да се осъзнаят (да са почувствани, схванати от разума и разбрани) и едва тогава се превръщат в „опорни точки“ (център, фокус и решаващ фактор) за бъдещата работа върху случая Лора – Яворов. Те загатват за размисляването на цялостния образ на поета в тоталитарната и посттоталитарна епоха и действителния му образ. Постепенно знанието и ратиото надделяват над интуицията, превръщат се в професионално изследване, почиващо върху научно доказани и архивирани факти и документи. Разбира се, съмненията остават: „Дали съм съумяла да разкрия противоречията в тези истории и да събудя желание у евентуалните читатели да приемат без страстите и пристрастията на отдавна отминалото време съдбите на две забележителни посвоему личности – големия национален поет, любимец на поколения читатели и майстор на звучния, музикален стих, оловач най-дълбоките тайни на душата Пею Яворов, и на една от най-красивите, интелегентни и изпреварили времето си българки Лора Каравелова? Не знам.“ Като герои на „една истински Шекспирова трагедия“, те носят трагическата си вина, предопределена от техните характери и страсти и „великата разпоредителка на Живота – Съдбата...“. Като читател, стигнал до края на книгата, и аз не съм сигурен докрай в изводите, но знам, че това е по-добре, отколкото да мразя и хуля героите, да бъда едностранен и черно-бял читател.

Книгата има опростена структура. Състои се от две части – „Поетът“ и „Лора“, в които са вместени и посочените вече уводен текст и послес. Но преди това за **заглавието** на книгата. Според авторката това заглавие предизвиква поне въпроси, ако не недоумения. Обсебени, „изцяло завладени, присвоени“ от Яворов (поета и мъжа) са не само разследващата в тази книга, но и доста жени – Мина Тодорова, Лора Каравелова, Дора Конова, а също и Дора Габе, Екатерина Ненчева, Весела Олзомер... Обсебен е и Яворов – от ред екзистенциални проблеми, свързани със смъртта и страданието, невъзможността за цялостност в любовта и подобни. Силата на тази книга е в разбирането на клишетата и съществуващите митове и устойчиви легенди около Яворов и Лора в името на истината – каквато и да е тя.

Подзаглавието е „Роман-разследване за любов и смърт“. Няма да подминем комерсиалната страна на подзаглавието, което в съвременността отбегжда към все по-голямото предпочитание/търсене на нефиктивна за сметка на фиктивна, а постмодерният роман се базира все повече върху документална основа. Донякъде подаващо нишки към „Романът на Яворов“ на М. Кремен, донякъде към криминалната литература. И все пак това е научно „разследване“, почиващо изключително върху солидна документална основа. „Разследване“, защото изясня и коментира неизвестни факти и документи до момента, съзнателно или манипулативно премълчавани или укривани, чрез които се поставят под съмнение съществуващите досега мнения и клишета.

Освен това искрено се надявам изследването да сложи начало на края на десетилетни лъжи, наложени от идеологическата цензура, което, виждаме от подобни случаи, се случва твърде бавно. Книгата си е поставила твърде големи амбиции – реконструкцията на Яворовата личност трябва да почива върху изследване на „наследствени дадености, емоционални нагласи, поетична дарба, идейни увлечения, приятелски връзки, професионални и човешки симпатии и вражди, биографични сложети“.

Първата част „Поетът“, като изключим мотивиращия текст „Емблема на ХХ век“ и въвеждащото стихотворение „Умирацията лебед“ на Теодор Траянов, посветено на Пею Яворов, започва нехронологично – с „Развързката“ от 30 ноември 1913 г. Още тук трябва да обърнем внимание на особеностите на наратива – разказът следва изискванията на фикционалния роман, но само имитационно, за четивност, иначе текстът е фактологично достоверен, пунктуален в цитатите от пресата (в „Мир“, „Камбана“ и др.), в металитературните и паралитературни отпратки, в отпратки към културния контекст и критическата рецепция, към психографията и документалната истинност на образите (документи от БИА-НБКМ, ЦДА, книги). Това е начин да се излезе от плоския исторически разказ и да бъде изграден полифоничен наратив с релефно изградени герои и историческа достоверност – нещо, което авторката е доказала в досегашните си книги. Разбира се, това не е т.нар. факшън, „неизмислен роман“, „достоверен разказ“ на Т. Капотти (и сие в САЩ), а всъщност онази симбиоза, наречена „нова журналистика“, която използва литературнохудожествени похвати в журналистическото писане. Общото между куп подобни автори – български и чужди – и В. К. Радева е журналистиката.

Разследването продължава през смъртта на поета – „Куришумът и отровата като спасение“. „Отровата и куришумът слагат точка на едногодишната азония, но не и на ожесточените спорове убил ли е Яворов своята красива и известна жена, или тя се е самоубила“ е дилемата, поставена от авторката. Следвайки логиката на заглавието на подглавата, тя търси мотивите за т.нар. „спасение“: „Издагнал в мизерия и оклеветен!“. Проследени са фактите и хората, които имат отношение към позорното клеймо „убиец“ – издаденият некролог за смъртта на поета (обвинение към обществото, времето, родината, но не и толкова израз на скръб), грижите за ослепелия Яворов, отказът на Темида да прекрати следственото дело и той да бъде оневинен, ролята на ВМОРО и Тодор Александров... В края на главата е приложена една групов снимка на Тодор Александров, Михаил Кремен и Яворов след опита за самоубийство. Снимка, пълна със загадки, част от които индиректно са пояснени в контекста – ролята на Т. Александров в обществено-политически аспект и в живота на Поета. Обект на следващата глава „Роги се мъжко отроче“ е родът на Яворов в контекста на мястото на Чирпан малко преди и след Освобождението (Пею се ражда в набечерето на свободата през 1878 г.). Авторката използва като информация многобройни документи – пътеписа на Евлия Челеби, „История и етнография на град Чирпан“ от Никола П. Събчев, „История на Чирпан и Чирпанско“ от Н. Кондарев, Н. Гарбалов, и Т. Атанасов, „Атанас Узун“ от Стоян Заимов, петтомното издание на „Събрани съчинения“ на П. К. Яворов, „П. К. Яворов“ на Цветан Минков, „Брат ми Пею“ от Екатерина Найденова, събраните съчинения на Вазов, възпоменателни листове за поета, съзвук от пресата по това време и др. Изводът е: „След десетилетия, когато роднините на Яворов започват да поръчват и да събират спомени от съученици, съседи, някогашни колеги и познати на рочутия им брат и вуйчо, колкото и в тях да се извайва една идеализирана фигура, патинирана от времето и славата, провиждат се и черти от оригинала“.

Главата „Приказки от Хиляда и една нощ“ се фокусира върху мухата, пусната от Яворов на проф. Михаил Арнаудов през 1911 г.: „Моят дядо по баща е арабин, махър, от Мала Азия; християнин или мохамеданин, не зная. Типът се предава по права мъжка линия, няма никакъв примес европейски.“ Това съобщение е включено безкритично в труда на учения „Към психографията на П. К. Яворов. Съобщения на поета и наблюдения“ (Годишник на СУ, г. XII, 1916). Подобна версия е лансирана от поета и пред Вл. Василев, пред сътрапезниците му в бирарията „Червен рак“ – Ал. Балабанов, Ал. Божинов, Йосиф Хербст, Петър Нейков. В този хор се включват и голямата сестра на Яворов Мина, и малкият му брат Атанас Крачолов.

Разбира се вариантите на тази „Приказка от Хиляда и една нощ“ са различни, както и тяхната обтекаемост. Виолета Радева ги анализира през документата – основно книгата на Христо Недялков, „Пею Крачолов Яворов. Произход – живот – творчество“ от 1943 г., който ги нарича „съчинителство“, оценено като недопустимо и от сериозните, стари чирпанлии. Много от роднините на поета не са чували за тази легенда. Но към разпространителите на мита за арабското/княжеското родословие на Яворов се присъединява внукът на поета г-р Найденов. След това, „понесени на крилите на революционната патетика“ тази легенда подемат и литературни критици и историци (Здравко Петров). Иван Крачолов се опитва да обори тази легенда, като проучва потеклото на поета (без, разбира се, да избегне изкушенията да преиначава истината – характерно качество на Яворовите роднини). Любопитно е и едно наблюдение от днешно време, което внася нов нюанс към фантазиите по тази тема: през 1993 г. във в. „Жълт Труд“ Явора Стоилова (дъщеря на Ганка Найденова и художника Васил Стоилов) пуска статия под заглавие „Яворов е циганин според внучката му, омъжена за японец“. Според Жана Николова-Гълъбова (записана от авторката на касетофон през 1998 г.), това са лъжи, измислици, които можем да наречем „поетични“. И все пак Виолета К. Радева остава финала отворен, като донякъде се доверява на Явора Стоилова. Има ли обективни основания за това, научаваме от следващата глава „Портретът“.

Всъщност чрез „Портретът“ навлизаме в психофизиологическата характеристика на Яворов. Много ценна глава, която очертава типа на главния герой предимно от гледнище на неговите съвременници – както физическия образ (заг чистото характеристички прозират и психологически наблюдения), така и неговия духовен образ с познанието за характера и душевните му черти. Вторият образ се реконструира по-трудно, още повече че се гради от нашите възприятия от творчеството му. Търсейки верния/истинския профил на поета, авторката проследява неговото развитие през годините и възрастите, като не безкритично се позовава на неговите близки и роднини, на автори на изследвания за живота и творчеството му (Боян Пенев, г-р Кирил Чолаков, Здравко Петров и др., но особено М. Арнаудов и неговите изследвания „Към психографията на П. К. Яворов“ и „Психология на литературно творчество“), самото творчество на Яворов. Извън известните вече определения за неговия психофизически портрет, едно от

неизменните позовавания е, че той е „демоничен“. А това най-често засяга жените в живота му... Следващите две глави разглеждат ученическите години на Пею Тодев Крачолов, „сянката на бащата“ и ролята на социалистическите идеи в развитието на бъдещия поет. Свидетелствата за неговите ученически години (от 1891 г., когато завършва прогимназия в Чирпан, до двете години в Пловдивската гимназия, с които приключва с учението) са от голямата сестра на поета Мина Крачолова (от книгата на Ганка Найденов „П. К. Яворов“), от Нонка Чинева, книгата Недялко Христов „Пею Крачолов Яворов“, „Култът „Яворов“ на Катя Зографова, от сборници за неговите събрани съчинения, от ЦДА и др. И тук авторката опровергава митове, свързани с липсата на средства и обеднялото семейство (в основата на което е фигурата на бащата стамболовист Тодло Крачолов), като внася и политически контекст, ролята на социалистическите идеи и пропаганда по това време, първите публикации на начеващия поет в социалистическия печат, привличането му в кръга „Мисъл“. Темата „Македония“ е твърде важна за поета. „С най-хубавото от живота и делата си Яворов принадлежи на Македония“ – пише Йордан Бадев през 1924 г. в кн. 8 на сп. „Златороз“. Виолета Радева анализира тази тема с оглед на обществено-политическата ситуация през тези години и развитието на т. нар. „македонски въпрос“, ролята на ВМОРО и причините, довели до „венчаването на Яворов с Македония“. Правдиви са изводите, които авторката прави от преплетането на житейския път на поета и борбата за извоюване на свободата на Македония. Като този, че неосъзнатият от детството порив **да влезе в образа на героя** в случая намира реализация; а също и този: „Макар да не умира за Македония, поетът умира **заради** Македония...“. В посока излишна **героизация** на неговия образ работят неговите роднини (Ганка Найденова). Но от архивната кореспонденция на Яворов научаваме и нещо друго – покрусата на поета от пропадналите надежди, горчивина от погубените животи на жертвоготовни и чисти българи. Македония за него е „патриотически реч, статии във вестници и списания за братята роби, активна организационна дейност...“ – от най-ранните му години, та чак до смъртта му. За неговата роля в македонското революционно движение говори Христо Огнянов през 1933 г., а също кореспонденция на Тодор Лазаров до Яворов, спомени на Александър Балабанов и Михаил Кремен. Главата „Изкушенията и изкушителките“ е посветена на „жените, сексът и любовта“ като елемент от връзката Лора – Яворов. Но както уточнява авторката, отделеното ѝ внимание няма за цел „търсене на пикантни подробности“ и не е самоцелна, защото тя се позовава на лични разкази на поета, спомени на роднини, приятели, запазени писма и документи. Яворов не понася еднообразието и деаничността, както и спокойното щастие и верността. И сигурно затова в неговия живот и поезия се откриват всички известни ни от литературата типове жени: „жената-възхителка и Муза; жената-изкушителка; жената-демон“. Любопитни, но и говорещи доста за Яворовия характер, са сведенията за подобни негови връзки от ученическите години, през Анхило (учителката Нонка Чинева, чирпанката Ана С.), та до самия му край. Интересен е паралелът с Боян Пенев и неговата любов и женитба с Дора Габе. В по-късните си години тя се изповядва, „че никога не е обичала съпруга си Боян Пенев, а единствената ѝ голяма

Яворов
маскиран

Яворов маскиран, скица от Боян Пенев

„любов е Пею Яворов“. Каква е истината, криеща се под „изповеди“, спомени и легенди? Виолета Радева ни разказва за живота на Габе, където се появява и Поетът – нейният покровител и ментор, който по-късно ще отбележи, че тя „обичаше моята любов“. Разбира се, краткият им роман приключва, когато на сцената се появява Мина. И това не е всичко. Появяват се още момичета и жени, повечето студентки, привлечени от вихъра на поезията му. Говори се (и се предполага какво ли не) за Весела Монева-Олзомер, Райна [Костенцева]... , а източник са съхранени писма в БИА-НБКМ. Един образ на Яворов, с „магнетична, покоряваща сила“, „който не насилва, той завладява и покорява“. И все пак зад него остават „горчивите разочарования и страдания“, а за нас – непреходната му поезия.

Главама „Сред „богоизбраните“ от списание „Мисъл“. Менторът“ се спира на най-важния етап в реализирането на поета Яворов. Той влиза в кръга на „богоизбраните“, след като напуска социалистическата платформа, която дотогава му предлагат списания като „Дело“ и „Ново време“. Това е все едно „да получиш официален „паспорт“ за влизане в българската литература“. Той идва под формата на пощенска картичка, която г-р Кръстев изпраща на набързо прекръстения поет, след като в „Мисъл“ четат поемата „Калиоп“. Авторката използва архиви от ЦДА, както и своя статия от 80-те години във в. „Литературен фронт“ („Съхранена творческа дружба“, бр. 49, 1985 г.). Главама разказва отчетливо ярко за „великата четворка“ и особено място на поета в нея; нека кажем и за тежката прокоба над този Кръг – Пенчо Славейков, Пею Яворов и Петко Тодоров си отиват в един недълъг период, а последен от четворката напуска моя свят г-р Кръстев Кръстев (между другото той се самоубива през 1919 г. и тогава „се прокрадва озадачаващ факт: изпил е отровата, с която се бил самоубил поетът“).

Освен „Менторът“ следващите глави изследват последователно „Кръстникът“ (Пенчо П. Славейков, роден в една и съща година с г-р Кр. Кръстев) и „Серафическият Петко Ю. Тодоров и неговата сестрица-елица“, тяхната роля в житейския и творчески път на Яворов. В пространните биографични коментари намираме и точни обобщения: „Във Великата четворка най-сложни и драматични са отношенията между П. Ю. Тодоров и П. К. Яворов“; Тук са страниците за началото и края на връзката Яворов – Мина, попаднала в неговото ползване на 25.03.1906 г., както и нейната смърт (13.07./ст. стил 1910 г.), след която поетът пише първата си пиеса „В полите на Витоша“; изследвани са перипетиите (полемики, критики, недомлъвки) около тази пиеса през архивен документален материал.

Освен „четворката“, в отделна глава са описани и „двойниците“: Боян Пенев и Яворов. Те се озовават по едно и също време в столицата – Б. Пенев идва от Разраг, за да учи при такива светили на високата наука като проф. Любомир Милетич, г-р Кр. Кръстев, проф. Беньо Цонев, а връстникът му Яворов след „Калиоп“ е въведен от г-р Кръстев в кръга „Мисъл“ и живее в нова творческа среда в София. Авторката изследва и съпоставя сходствата и разликите в живота и съдбата на тези „двойници“ – еднакво „болезнено чувствителни, комплексирани, интровертни“, със сходни отношения към жените. Иначе, „като изключим македонския революционер Тодор Александров, най-близо до себе си Яворов допуска единствено Боян Пенев“. И едно сходство във вярата на техните предчувствия – Яворов пророкува в поезията си, че ще ослепее, а Смъртта „маха криле над него“, а Б. Пенев вярва, че ще умре на 45 години. Изключително достоверни психологически портрети на

дватама, изградени на базата на документа – спомени на критици, роднини, приятели...

Поезията е обект на главама „В гърдите ми се борят две души: гушата на ангел и демон“. Анализирани е поетическото му творчество от различни етапи в неговото развитие, от различни гледни точки; изследвано е влиянието на символизма – като философски корени, проблемни ядра, връзки с други течения и обществени идеологии (комунизъм, екзистенциализъм, религия), родството на Яворов и „прокълнатите поети“. И не на последно място сравняването или поставянето на една плоскост величини от ранга на Ботев и Яворов, което много наши литературни критици и историци правеха през изминалите десетилетия и особено след 1944 г. Според В. Радева при Яворов „романтичният порив [на Ботев] е заместен от зрял реализъм и прагматизъм. Макар с различни средства и по различен път, Яворов постига вътрешната си идентификация със своя игол Христо Ботев“.

Глава втора е озаглавена „Лора“. Тя е предхождана от една фотография с надпис – „Мъртвата Лора. Ноцта на 29 срещу 30 ноември 1913 г., София, ул. „Раковски“ 126 (след нея са фотоси на Екатерина Пенева със съпруга си Петко Каравелов и отделно двамата с дъщерите си Виола и Лора). Първият фотос казва всичко, а фактът, че главама е в второ място и с по-малък обем от първата, едва ли е случаен. Със сигурност тя е и много любопитна, криминалният елемент тук е на първо място, в нея въпросите сякаш са повече от отговорите.

Лора е „скритият мотор в много събития и лица“, на първо място, защото чрез семейството си е в центъра на светския и политически живот на София и страната, и второ, чрез личните си качества и трагично сложните се обстоятелства в живота ѝ. Логично авторката разказва пространно за живота на нейната майка Екатерина Пенева (Каравелова), защото тя се оказва в центъра на по-сетнешното „разследване“, както и на нейния съпруг държавника русофил Петко Каравелов. Проследени са и отношенията между майка и дъщеря, преминали през много перипети и оцветени в различни нюанси. Екатерина живее до 1947 г. През това време поглежда мъжа си (1903 г.) и трите си дъщери – Радка, ненавършила 3 години; Виола, която умира с помрачено съзнание след „безследното изчезване“ на съпруга ѝ Йосиф Хербст; Лора, загинала от куршум, последвана от съпруга си Яворов. Сложен и противоречив, образът ѝ е реконструиран точно и обективно, изключително през документалния архив. Безспорно най-интересна (сигурно не само за мен) е главама „Дело № 205 – изчезнало, открито, манипулирано“ (с. 341 – 389). Вероятно защото тя е сърцевината на проблема – криминалната интрига около смъртта на Лора и последвалото самоубийство на поета. Изключително прецизен срез/разследване на това дело, с цитирани документи и изводи. Разбира се, след източниците липсва изразният филм „Дело 205/1913 П. К. Яворов“ от 1984 г. на Киран Коларов, по идея от книгата на юриста Никола Гайдаров „Житейската драма на Яворов. Правни и психологически изследвания“ (1979), цитирана нееднократно тук. Филмът е игрален/художествен и затова няма място в това сериозно изследване, базирано на документи. Но за книгата на дългогодишния юрист има какво да се каже и В. Радева подлага нея и автора на нов критически прочит, от който става ясен нейният манипулативен характер с цел „да се изтрие и най-нищожното петънце от светлото име на великия поет“ (думи на автора на предговора Кръстев Кулумджиев, който все пак две години по-рано е и редактор на петтомника „Събрани съчинения“ на Яворов). Реконструкцията на смъртта на Лора Каравелова е безкрайно интересна, а многобройните „поправки“ на „обективния“ разказ на Н. Гайдаров, на роднини на поета, на разчитането/премълчаването на архивни единици и пр. само ни показва неустовия труд на авторката на това изследване в стремежа ѝ да ни представи реалната картина на трагедията от 1913 г., да я ситуира в обществено-политическия и културен контекст на епохата. И тази финална реплика на Яворов „Аз съм невинен!“; която той повтаря „пред своите приятели през следващата една година на физическа и морална агония“ за какво говори, ако не за гузна съвест най-малко?

Разбира се, няма как да не бъде отделено важно място за мемоарно-документалната книга на Михаил Кремен „Романът на Яворов“. Това се случва в главама „Черно-бели и червени страсти“. Започнат от М. Кремен (псевд. на Михаил Иванов Икономов-Грозев) през 1947 г., първият том излиза през 1959 г., а т. 2 чак през 1965 г. (Кремен умира през 1964 г., без да успее да види издана цялата си творба). Още с появата си романът се превръща в сензация, през годините следват донечатки и нови тиражи. В ЦДА (фонд 80, оп. 2, а.с. 209) могат да видят всичките 204 имена на хората – съвременници на поета или все още живи участници в трагедията, по спомените на когото писателят сглобява пъзела на книгата. Очаквано романът поляризира мненията – масовият читател е във възторг, а на другия полюс са роднините на поета и идеологическите стожери на властта. Авторката представя различните лагери чрез документални свидетелства. Особено ценно е свидетелството на г-р Румен Шивачев (правнук на г-р Кръстев Кръстев). Според неговия спомен Кремен искал да очисти името на Яворов, което пребедено на езика на близките на Яворов означава, че „трябва да върви по пътя на премълчаванията, изопачаванията, прикриванията и

окалването на всички останали“. В. Радева цитира писмо на В. Добринов до Кремен от 1960 г., което разкрива, „че характерът на поета не е от неговите силни страни“. След като наследниците на Яворов не успяват да спрат издаването на книгата на Кремен, започват атака за дискредитирането на автора. В. Радева цитира официални писма в този дух на племенника на Яворов г-р Найденев до ЦК на БКП, но също и добронамерени писма проф. К. Гълъбов и съпругата му Жана Николова-Гълъбова до М. Кремен, своя възторг изказва и Елисавета Консулова-Вазова, дадено и е мнението на Димо Минева, към гласовете на защитниците на Кремен се присъединява и „тихата“ Фани Попова-Мутафова, а малко по-критичен е Александър Геров. На обратния полюс е опитът за публичен разсрам на писателя от Иван Богданов (който дори отправя „ред упреци и конкретни изисквания какво трябвало да присъства като повествователна тъкан“). М. Кремен се опитва да отговори на тази критика срещу него, но безуспешно. „Днес ние сме длъжници на неговата памет“ е заключението на Виолета Радева (да отбележим припомнянето на бележката под линия, че тази глава е имала своя самостоятелна публикация в сайта LiterNem.bg). Последната глава преди Послеписа е „Как ехото не заглъхва“. Ето какво пише В. Радева: „След самоубийството на Яворов и последователните дългогодишни усилия на неговите роднини и приятели да утвърдят представата за психически болната, разглеждана хайлайфна дама Лора Каравелова, виновна за преждевременната смърт на големия поет, след „Романът на Яворов“ от Михаил Кремен и особено след изследването на Никола Гайдаров „Житейската драма на Яворов“, споровете „убийство или самоубийство“, поне на публично равнище, затихват“. Затихват или преминават в шумове; именно за тези „шумове“, тихи гласове на вече утаените тези, говори авторката в последните страници. За убедените, че в състояние на афект Яворов е застрелял жена си. Цитират се отново спомени, писма... в голямата си част вече известни на изследователите на Яворов. Виолета Радева споделя, че най-продължителните ѝ разговори за трагедията на Лора и Яворов са били тези с Жана Николова-Гълъбова и тя цитира един такъв от края на 1998 г., написан на магнетофонна лента, в който се чува: „... Яворов не е убил Лора“, но вярата на голямата германистка почива повече на мистика. Авторката свързва този запис със спомените на Ружа Найденева-Горбанова, предоставени ѝ от Фани Дренкова (записани още през 1956 г. от Людмила Добринова). Ружа е била съученичка на Лора и голяма част от спомените ѝ са посветени на Петко и Екатерина Каравелови. Но, уточнява В. Радева, от тези спомени „най-голям интерес представляват някои факти, редовно изопачавани или съчинявани от недобросъвестни лица“. Тук става въпрос и за днешната къща музей на Яворов в София и манипулациите около нея. „Почти нищо оригинално не е останало там. Само няколко портрета“ (от разговора); в разказа е и моментът на смъртта на Лора, ролята на хората от ВМОРО и др. Ружа Горбанова, която има 17-годишно приятелство с Лора и е запазила своята богата кореспонденция с нея, завършва разказа си с надеждата, „че може би поне малко е помогнала да бъде очистена паметта на нейната незабравима приятелка“. По повод Ганка Найденева казва, че разказва и пише измислици, „за да изкара чист и невинен **човека** Яворов. Не казвам поета, защото между човека и **поета** имаше голяма разлика“. По повод любовта между Лора и Яворов Атанас Далчев е на особена позиция. Мисли, че е имало „нещо нездраво в самата основа на този брак“, любовта им е била „само суетност“, а двамата по силата на обстоятелствата са се чувствали като на „сцена“, „и е трябвало да играят“. И така до смъртта си. Но „по някой път е много трудно да бъде човек естествен дори и в смъртта си“. Вероятно наистина всички искат да „си присвоят“ Яворов... Дори „Мисъл“: „Котерията около „Мисъл“, която се бе хранила от кръвта му, бе длъжна да се погрижи за него. Но тя нищо не направи за страдаеца“ (четем в един от спомените текстове в архива на ЦДА, който в книгата „Спомени за П. К. Яворов“ е претърпял редакция). Така или иначе с течение на годините след смъртта му „животът и поезията му станала златна мина на спекулантите“. Десетата авторска книга на „несговорчивата журналистка“ Виолета К. Радева е обърната именно срещу „спекулантите“ и „правилното интерпретиране“ на историята и фактите. Дали е успяла в тази рискована борба, не съм сигурен, защото истината винаги пречи на „статуквото“. Но тя издава дългогодишните усилия на авторката да премине през „минираното поле“ на трагедията между двамата главни герои и да направи опит за реабилитация на Лора, да погледнем с други очи на Поета като човек. И тази връзка между твореца и неговата любов е назована съвсем точно – **обсебеност**, същата, която води авторката до финала. Задоволявайки „вътрешна потребност“ чрез сътворяването на този роман-разследване в течение на повече от три десетилетия, Виолета Радева търси своите отговори на вече отговорени въпроси, тя не спори за литературните вкусове, а за фактите и тяхната интерпретация.

Виолета К. Радева, „Обсебеност. Лора и Поетът. Роман-разследване за любов и смърт“, изд. „Лени АН“, Русе, 2023, 446 с.

Лора Каравелова, нарисувана от Боян Пенев

Циклостилни следи

от стр. 9

лесно постижим. Живков твърди, че „голямата правда“ трябва да се утвърждава и пропагандира, а „малката“ – да се критикува, но без увлечения, в разумни граници, т.е. без „голямата правда“ да бъде поставяна под въпрос. Това съвсем директно е посочено в думите му за сатурата:

„У нас има място за най-остра сатира, най-действена и общественостепенна. Нейното предназначение е да бичува и осмива старото, консервативното и недостойното, непрекъснато в действителността, да помага на нашето движение напред. Но тя не бива да забравя основното, безспорното, не бива да избива в nihilизъм, не бива да поставя под съмнение онова, което е вече утвърдено и се изгражда с усилията на народа.“⁶

С тези трудни за еднозначно тълкуване формулировки Живков прави своя най-амбициозен опит да се говори с авторите на социално-критични и сатирични творби през 60-те, когато „размразяването“ се пресе от турбулентните непоседователни процеси на либерализация и стагнация, а нормата на допустима критика в литературата е подвижна и неустановена. Режимът тъкмо е изтърпял появата на книгите „Личен контакт“ (1965) на Рагой Ралин и „Викове“ (1966) на Добри Жотев, а „Стихове“ (1965) на Константин Павлов е издадена, но посрещната от дирижиран унищожителен критически залп.⁷ В такава среда книгата на г-р Николай Димитров едва ли има шанс да създаде някакво по-особено впечатление. През 1966 г. обаче тя, въпреки че остава почти невидима, представява доста качествено олицетворение на това как най-добрите български сатирици демонстрират личната си свобода в третиранието на темите, обозначени от Тодор Живков като „голяма и малка правда“.

*

Какви стихотворения съдържа циклостилната книжка „Зиг-заги“?

Част от текстовете са посветени на типични отрицателни явления в „социалистическото общество“, признати и от Живков – еснафизмът, безскрупулния консумизъм, гоненето на материална изгода, бюрократизма, подлизурството, връзкаството, бездушието... Но към тях групи стихове надграждат теми и проблеми, преминаващи границата от „малката“ към „голямата правда“, оголващи базисни морални и социални дефицити при комунистическия режим – доносничеството, казарменото унифициране, културата на подозрението, имитациите на „свобода на словото“...

Стихосбирката започва с емблематична за епохата на „размразяването“ творба – „Героите и ние“, обобщаваща усещанията за драматичното разминаване между идеала, заради който в миналото са загинали достойни хора, и реалността на недостойното съществуване в настоящето:

Те живяха за нас,
в това няма съмнение.
Те умряха за нас,
в това няма съмнение.
Но се питам с уплаха,
със сериозна уплаха
– ний ли сме тези,
за които живяха?

Стихотворението преобръща и буквализира пропагандното клише „Те загинаха, за да живеем ние“, тиражирано в различни версии след 1948 г.⁸ Внушението за морално задължняване на съвременниците към загиналите герои се трансформира в съзнание за верооятен генерационен провал – „ние“ сме поколение, което предизвиква усъмняване в смисъла на саможертвата на „героите“. Подобен тип равностметка е разгърната по-подробно в лирическите сюжети на поемите от книгата „Викове“ на Добри Жотев. При г-р Димитров тя е сведена до лирическа сентенция, кондензирана в осем стиха.

Две от стихотворенията в „Зиг-заги“ тематизират доносничеството в НРБ. След Рагой-Радиновата „Ода

⁶ Пак там, с. 250.

⁷ Вж. по-подробно за случаите с „Личен контакт“ (1965) на Рагой Ралин и „Стихове“ (1965) на Константин Павлов, както и частично с „Викове“ (1966) на Добри Жотев, в: Доинов, Пламен. *Случаят „Личен контакт“* (1965) – В: *Обновяване на причините: Рагой Ралин*. Краица Маб. Департамент „Нова българистика“ на НБУ. С., 2022, с. 141–175 и Доинов, Пламен. *Литература на случаите. От „Лютюн“ до „Хайка за вълци“*. Казуси в литературното поле на НРБ. ИИБМ. Сиеда. С., 2017, с. 121–162.

⁸ Вж. сборника: *Те загинаха, за да живеем ние*. Съст. Атанас Стойков. Изд. на БРП (к). С., 1948. Книгата е посветена на „петорката“, канонизирана от комунистическата пропаганда в НРБ под названието „Петимата от РМС“ – членове на ЦК на Работническия младежки съюз, загинали като нелегални по време на Втората световна война: Адалберт Антонов (Малчика), Лиляна Димитрова (Бага), Свилен Русев (Бойко), Йорданка Чанкова (Катя), Александър Димитров (Сашо).

на доносниците“ от 1962 г.⁹, макар темата да е силно чувствителна за тоталитарната система, започват да се трупат не малко текстове за този специфичен феномен. Той обаче може да бъде представен по различни начини, например – политически коректно. Именно според нормите на „малката правда“ доносничеството често се изобразява като социално-психологическо явление от почти битов характер, основано на инфектирани межличностни отношения, при които някакви „лоши хора“ пускат анонимни сигнали или разпространяват клеветнически слухове, увреждащи репутацията на „добрите хора“.

Стиховете както на Рагой Ралин, така и на г-р Николай Димитров, надскачат това измерение на „малката правда“. Те саркастично разобличават доносничеството като явление, характерно за политическата система в НРБ, просмукало се в самата природа на обществените отношения.

В „Репорт против другаря Слънце“ Николай Димитров разкрива самия доноснически инстинкт, произващ „социалистическото общество“. Провиненията на Слънцето са описани като типични идеологически обвинения:

Знай се отдавна,
че гразни очите,
черни лицата,
слепи и хапе;
сутрин се прави на червеникаво,
а вечер взема уклон на запад.

Подиграна е цялата атмосфера на подозрителност в НРБ, в която дори неизменният и природно зададен ход на Слънцето може да се интерпретира от донесенията като политически неблагонадежден, израз на потенциално вражеско поведение.

На друго място коренът на доносничеството е открит още в детството, в училището, където една учителка е „почти щастлива, / че разкрива / голямото хлапашко престъпление“ – счупването на стъкло, благодарение на това, че разпитва момченце, което е видяло кой го е счупил:

И нижеха се дума подир дума,
въпросче след въпросче...
...А аз се бях замислил
де и как
се раждаха доносници!

В училището чупеха стъкла!

(„Не чупете стъкла!“)

По-сериозният извод от стихотворението е, че в „социалистическото училище“ възпитават бъдещи доносници. Разбира се, г-р Димитров е деликатен в изказа, но няма как след края на текста да не остане усещането за доминираща култура на доносничество, интензивно усвоявана дори от най-малките граждани на Народната република.

В няколко творби авторът подлага на фино иронично издевателство част от катехизиса на марксистко-ленинската философия – два от законите на материалистическата диалектика. Оголва неморалното двойно счетоводство в интимните връзки („Закон за единството и борбата на противоположностите“) и показва как постигането на кариера и трупането на облаги се реализират чрез угодничество и *блудоловничество* („Закон за преминаване на количеството в качество“). Така стига и до един от подзаконите на диалектическия материализъм, редуцирайки го до *закон за връзките*, т.е. до най-банално *връзкаство* („Закон за взаимосвързаността и взаимообусловеността“).

*

В режим на саркастичен абсурд са поставени и други клишета на публичното говорене в НРБ. Според сатирика зад постоянните лозунги за *икономии* се потулват реални страдания – песни се човешката смелост и доблест, песни се от богатството на истината и от простотата на живота („Призив за икономии“). Всъщност става дума за песене на свобода. Проблемът за недостигащата свобода личи и в кампанийните призови за гласност и критичност на социалистическия печат, все недопосмяващ да публикува истината („Фазово недоразумение“). Иначе сатурата на г-р Димитров рисува редица портрети на представителни на „малката правда“: овластенният бюрократ – нещо като умален образ на диктатор („Слово за отговорния другар“); неконформистът и антиеснаф, който обаче след *малка операция* става конформист и еснаф („Защо и как си смених мозъка?“); некадърникът с образцова за социалистическия ред биография, който трябва да бъде назначен за „спец по мирните на есенциите“, но страда от хронична хрема („Въпрос на нос“); унифицираните бездушни и тесногърди хора, сравнени с *квадрати* или *роботи* („Интервю с другаря Квадрат“ и „Един ден на хопа – робот“); внезапно остарелият човек – символ на безволеето и еснафското примирение с възрастта („Пенсионерско“);

⁹ Вж. първата публикация на стихотворението: Ралин, Рагой. *Ода на доносниците – Стършел*, бр. 867, 21.09.1962. По-късно е публикувано и в книга. Вж. Ралин, Рагой. *Личен контакт*. Държавно издателство – Варна, 1965, с. 65–66.

Д-р Николай Димитров Стойчев

бездушният лекар, който имитира вечна заетост („Презаеият“).

Към тях обаче трябва да прибавим по-значими социално-екзистенциални теми: за оеснафяването на поетите („Приказка в умалителни“); за предвидливата продажност на човешката съвест („Малка обява“); за човешката пустота, вилнееща дори в интимния свят на близкия приятел, оказал се „черен плъх“, който *принка за тлъстинка* („Какво открих у един приятел?“). За да се стигне до истинска *антиелегия* за празния живот, разказан телеграфно в „Сива биография“.

*

В „Зиг-заги“ са включени три остри, нелицеприятни лирико-сатирични гротески, които рискуват да бъдат *разобличени* от соцреалистическата критика като прояви на „лош вкус“.

Едната чрез алегорична хипербола представя *саморазрязване на гръдния кош* на лирическия герой, което предизвиква оголване на сърцето му, т.е. на неговите вътрешни импулси и вълнения („Фантастична случка“). Тази физиологично отшуграна откритост и откровеност обаче предизвиква обратна реакция в обществото, което вижда в това лицемерие, излишна и фалшива демонстрация на честност.

Другата творба съдържа дързък за епохата лирически сюжет за предизвикателното *очовчаване* на един паметник („Двубой на левент с монумент“). Паметникът от гранит, *възправен в средата на пътя*, пречи на *движението* и трябва да се премести. Но всички опити да бъде помръднат – с *копие*, с *имайзер*, с *бомба* – не успяват. И едва когато лирическият говорител окачва „от гловеча най-еграта мръвка“ на едно борче, *става чугото* – монументът тръзва към нея с *тържествена крачка*, очевидно полакомил се от апетитната гледка. Образът на изкушения от *мръвка* паметник изглежда твърде непристойно и драстично – и естетически, и политически. Иззад него проглежда както дълбинният цинизъм на епохата, така и самата човешка посредственост, разпространена във всички епохи.

Третата остра гротеска „Кани-бали-яда“ внушава, че опитите да се обясни чудовищното не-човешко поведение с високи аргументи на морала са нелепи, защото то често се дължи на първични животински инстинкти. Един човек се превръща в социално-морален *канибал* и *изяжда* друг човек не по висши съображения, а заради вродения в него порив към унищожение, към заличаване на другия. Такъв *исторически песимизъм* в никакъв случай не се вписва сред принципите на социалистическия реализъм в сатурата.

Макар и укрит от публиката през 60-те, „Зиг-заги“ на г-р Николай Димитров застава редом до книгата „Личен контакт“ на Рагой Ралин като една от върховите прояви на българската поетическа сатира в периода на НРБ. Рядък екзотичен бодил, укрит в сянката на тоталитарната публичност.

Из книгата „Зиг-заги“. 1966

Д-р Николай Димитров Стойчев

Д-р Николай Димитров Стойчев (1925–1983) е роден в София. Завършва медицина. Работи в болници в Кубрат и Велинград. От средата на 60-те до края на живота си работи във в. „Здравен фронт“, подписвайки повечето от своите публикации с фамилното си име – д-р Николай Стойчев.

Публикува хумор и сатира. Книгата му с поезия „Лампа край пътя“ (1963) излиза в Държавно издателство – Варна. Три години по-късно Клубът на писателите при Дома на културата на здравните работници в София отпечатва на циклостил сатирите му „Зиг-заги“ (1966) като ведомствено издание, разпространявано безплатно. Умира от рак на белия дроб на 2 май 1983 г.

Стихотворения от неговия непубликуван ръкопис „Девалвация на илюзиите“ (1979) отпечатахме в бр. 13/ 2024 г. на АВ. Тук поместваме няколко стихотворения от циклостилната книжка „Зиг-заги“ (1966).

Рапорт против другаря Слънце

„Чувствам дълг
да обърна внимание
другарят Слънце нещо залита
– движи се от хората на разстояние,
до колектива не се допитва!
Знай се отдавна,
че гразни очите,
черни лицата,
слепи и хапе;
сутрин се прави на червеникаво,
а вечер взема уклон на запад.
Да смъкнем другаря,
отправлям зов!“

С другарски поздрав:
Николай Димитров

Приказка в умалителни

Както и сами ще се досетите
става дума за полупоемите.

Във една страна далекичко
чичковци живеят лекичко.
Те стъкмявали куплетчета
сладки като сладоледчета,
разни одки и поемчици
със природки и превземчици,
със родинки и заводчета
и със сини небосводчета.
Но за своите сума думички
гълтали те сума сумички.
После с Мимита и Анчета
хлътвали по ресторантчета,
за да пийнат чапки ромчета,
да похвалят своите томчета
и да почнат с нови дамички
новите любовни драмички.

Пенсионерско

Добийш ли титлата „Морука“
от благодарния си син,
почука ли в сърцето скука,
нагарчаща като пелин,
започнеш ли да отминаваш
студено прелестния пол,
привикнал да понатопяваш
мечтите в чашка алкохол,
смениш ли римите със проза,
а дързостта – със портюфел
и появи ли се угроза
да кльомне
прежния орел,
та ревматизъм и ломбага
попечат ли му да лети
и стане ли Универмага
предел на гордите мечти,
накратко чуй ли се без време,
че преминаваш във О.З.
така че вземат
да те вземат
приятелите за мезе,
тогаз недей самовъзпява
със собствения си език
на прецъфтялата си слава
отдавна сбръчкания лик.

И нафталиненни доспехи
от скрина не вади!
Недей
дири безрадостни утехи
във ордени и юбилей!
А просто погребни лъжата,
че още си голям и смел
във саркофага на молбата
до Пенсионния отдел!

Не чупете стъкла!

В училището счупиха стъкло!

Чух.
Малкият говореше разпалено:
– Другарке! Аз ги зная! Те са! Те!

А малкият във всъщност бе дете!

Учителката слушаше внимателно
и кимаше глава за насърчение...
...Тя бе почти щастлива,
че разкрива
голямото хлапашко престъпление.

И нижеха се дума подир дума,
въпросче след въпросче...
...А аз се бях замислил
де и как
се раждаха доносчици!

В училището чупеха стъкла!

Призив за икономии

Другари!
На борба за икономии!

На слънцето лъчите подстрижете,
понеже просълзяват ледовете!
Планинските цветя обезцветете,
понеже разхищават багри!

Икономисвайте от ругените бузи
на смелостта!
Спестете си илюзии!

Не разхищавайте излишно мъжество
...героят – както и подлеца – мре!

И главното – нестете правдата
и казвайте,
че всичко е добре!

Кани – бали – яда

Когато ме печеха във казана
един настръхнал лъдоед подхвана,
че аз съм бил на обществото кръпка,
че всяка моя стъпка
е простъпка,
че всичките ми хрумвания зли
били бели,
така че мойто печене в казана е
свръхусправедливо наказание
и трябвало признателен да бъда
от меката сравнително присъда...

...Догето се превръщах на меню,
на острова пристигнаха с кану
и други завилняли канибали.
Те виеха лудешки, нечовешки,
посръзваха ме в печените плешки
и искаха безбройните си грешки
да изповядам от сърце...

...А аз крещях от болки
и си мислех,
че просто им се хавваше месце!

Песимистична сатира

Панта рей!
Валят дъждове
и отмиват грима.
Текаат и мислите,
но когато ги има!
Текаат ветрове, върхове, конюнкттури,
разпукват се фразите
като мехури.
И става така,
че приятелят пръв
изкарва те пръв
за такъв и такъв,
а тази, която до гроб те обича
я гледаш в галоп
подир други
да тича...

Ах, всичко изтича
– другарства, лета...

...Не изтича само
ПОСРЕДСТВЕНОСТТА!

13

„Увод към една поанта“

Мариана Тодорова

Радоу Ралин

Това е заглавие на негово стихотворение, където Радоу Ралин е написал: „Ползнал или прав, // с отворени ръце бди миниатюрен кръст // на собственото си страдание...“. Да заявиш чрез личния характер директно себе си – това са присъщи черти на осъзната творческа индивидуалност. Защото освен биографично съответствие между лирическата и наративната езиковост, творбите на големите ни писатели винаги имат поуката на исторически свидетелства.

Емблематичните книги на един автор, короновани с предпочитания от широката публика, като че ли отнемат от значимостта на останалите му книги, защото тежка е царската корона. Така се получи и с „Люти чушки“ на Радоу Ралин¹. Книгата е изгорена през 1968 г. в пещите на Полиграфическия комбинат в София; после има няколко задгранични издания, разпространява се и като самиздат, стотици пъти е препречена на ръка от горещите му почитатели. Читателите я разпознават като книга с народни епиграми против комунистическата върхушка. Сатиричното творчество на Ралин е номер едно през антикултовския период в литературата ни. Радоу Ралин, по данни на анкетата¹ на Вихрен Чернокожев, е най-големият български сатирик, един от създателите на Спършеловия сатиричен театър (1953) – първия български театър на сатиричната миниатюра, средище на антикултовската сатира.

„Радоу Ралин работи във всички жанрове на сатиричното изкуство² – от епиграмата и сатиричен роман до киносатириите и комичната опера. Автор е на сатиричните спектакли „Дяволското огледало“ (1957, съвм. с Борис Априлов), „Импровизация“ (1962, съвм. с Валери Петров) – преведена следващата година на словашки език, „Няма виновни“ (1956), на пиесата „Конферанс“ (1973), сатирична „опера за певци без глас“ „Златното руно“ (1980), мюзикълите „Златната рибка“ (1993) и „Властитутка“ (1993), кинокомедията „Невероятна история“ (1962), киносатириите „Лакпром“ (1965), „Борба за икономии“ (1965), „Вездесъщия“ (1965), „Инцидент“ (1966), „Новогодишен подарък“ (1966). Пише сценариите за документалните филми: „Н. Й. Вапцаров“ (1953), „Атанас Далчев“ (1967), „Редник Пеню Пенев“ (1970), „Корените на дърветата“ (1970), „Червените календари“ (1971), „Устойчивост“ (1972), „Кървавата картоотека“ (1973), „Само смъртта ще ме спре“ (1973). Автор е на сценариите за игралните филми „Лаура“ (1957), „Ще дойде детето“ (1966), „Аз съм Левски“ (1974) за мултфилми „Човек и шише“ (1966), „Голям епос“ (1973). През 50-те години на ХХ в., когато в България джазът се смята за „еретично“ изкуство, Ралин заедно с Милчо Левиев създава (1965) формацията „Джаз Фокус“ и поредицата киносатири „Фокус“.

За поколението на 40-те, към което принадлежат и Александър Геров, Александър Вутимски, Валери Петров, Иван Пейчев, Веселин Ханчев, Богомил Райнов, Никола Вапцаров, Радоу Ралин (макар да е спорен от литературоведска гледна точка терминът *поколение*), Втората световна война остава ярък отпечатък в профилите им до края на техния живот. И Радоу Ралин живее с тази травма на спомена:

УЧАСТНИК

Ах, колко бяхме на война?
Но цял живот се изживява.
Все имаи някаква вина
и тя те обезоръжава.
Защо и как отиде ти
без разум и без подготовка?

¹ Чернокожев, Вихрен. „Просто живях...“. Литературна анкета с Радоу Ралин. ИЦ „Боян Пенев“.

² Чернокожев, Вихрен. *Радоу Ралин*. Статия. В: Речник по съвременна българска литература след Освобождението. Електронно издание на Института за литература към БАН.

Възторзи или суети
те вкопчиха в една масовка?
Едва успях да разбера
последствията си трагични –
сто пъти можех да умра
със смърт съвсем негероична.
Потребен никому не бях.
Като след кървава вечеря
у мен заседна оня страх,
чрез който вече всичко меря.
Война дали ще има пак?
Не знам – но вече я живея.
И нейният зловец черпак
ме следва като фикс идея.
(1980)

Радоу Ралин е този, който успя да изкове емблемата на спасението, чудото на сътворението – като отговор на терзанията на поетите, прекарала младостта си в годините на Втората световна война, мечтали, всеки посвоему, бленували за истинска свобода. След прочита на стихотворението му „Молштва“ си даваме сметка защо Радоу Ралин е толкова обичан и досега сред по-възрастните читатели, и особено сред най-младите. Може би тук е отговорът:

МОЛИТВА

Свободата е като хляба.
Всеки ден се замесва,
изпича,
изяжда.
Свободата трябва
всеки ден да е прясна,
топла,
сладка,
достатъчна, за да я споделиш с други.
Не яжте огризки,
не яжте вчерашен хляб,
не яжте подарен хляб.
Сами си замесвайте
и изпичайте
хляба,
за да го имате,
за да не го просите.
Засяда на гърлото
вчерашния хляб,
подарения хляб.
Хляб наш насущний дай си го сам.
(1967)

Словото му е изчистено до краен предел, плътно и топло, по човешки откровено. Поразителна, но не неочаквана е признателността му към големият български поет Атанас Далчев, за който мнозина в унес шептят, че и досега „сияе образът му мим“, защото с нищо дребнаво не се е омърсил. Радоу Ралин търси дълбочина в преценките, и ги заявява недвусмислено:

ТИХА ПАНИКА

На Атанас Далчев

Страшни са
превъплъщенията на спомена...
Той не признава
време, пространство, величини.
Той обезличава
всички далечини.
Превръща епопезата в една дума,
трагедията в един вопъл,
славата в един епитет.
Твоите предишни усилия
стават пародия
Твоите предишни въннения
будят насмешка.
Твоите пламени убеждения
служат само за справка.
Колко години ти е отнело
твоето непрекъснато тичане
между нещото и нищото?
Това хитро, изплъзващо се Бъдеще.
То вече не ни забавлява
със своите изненади.
То не поддържа едно напрежение,
което би изтеглило настоящето.
Настоящото вече се плъзи.
Настоящото търси опора,
безразлично му е дали ще стане история.
Настоящото иска
да бъде живот.
Да повдигнем ли клепача на съвестта?
Тя едва ли ще добави нещо.
Спомените я обезсърчават.
(1964)

Посветено на Далчев, „Тиха паника“ е едно от силните лирически откровения на Р. Ралин. Отвежда ни към друга негова творба – „Коноп“, иносказателно, но истинско вярно послание към най-младите съвременници. Духовното осиромашаване – най-жестокият бич на съвременните общества, тук поетът Ралин е особено неотстъпчив:

Ти се раждаш във всякаква почва
и не подлежиш на култивиране.
Никнеи, където те не сеят,
Ти си въжето, по което клоунът се движи,
за да потуши страха у всички ни...
Ти си въжето, с което
изтеглят удавника
и с което се самообесва спасителят.
Кога ще те отнемем
от ръцете на палачите,
за да издигнем платното на кораба
и приключим кървавия период,
преди бурята да разпръсне
пепелта на поколението...
Иначе няма нищо да зачене историята.
(1988)

Най-тачаният, най-обичаният поет сред българите живее с мисълта и тревогата за недостатъчно изпълнен дълг към обществото, това чувство е присъщо само на високонравствените личности, откриваме го и в поезията на Александър Геров:

Срещу кого десница ще извърнеш?
Ще я извърнеш върху себе си.
Защото няма никой друг подготвен
да понесе такъв страхотен удар.
(„Угар“)

У Радоу Ралин е още по-граматично изразено:

Не се състоя срещата ми
с моя живот.
Аз чаках, чаках – дочаках
окончателните часове.
Сребрее от блясък нощта
и продължава години...
И никой не знае причините.
Боже мой, целуни ме...
(1995)

С авторграф от: „Честен кръст“ (1982) – една от ярките книги в поезията на 80-те, Борис Христов надписва на Радоу: „На Радоу Ралин – единственият различен между толкова еднакви хора – с обич. Борето“.

Изкуствените върхове не ги блазнят, това са най-силните качества на всеки автор, по това си приличат Борис Христов и Радоу Ралин. Тъкмо затова в поезията им се появява подчертаната „семплост“ на обектива, но и тя е магическа. „Избраникът“ на Бога да създава поезия има шансове за проява на личен характер или за смъртоносен провал, и те винаги са свързани. Тази костеливост на творчеството иска да опознае поетът Христов, и поетът Ралин, макар и двамата да са перфектни наблюдатели на реалността, а тя не предполага еднозначни отговори.

Ние вече изпуснахме
всички уроци на миналото.
Настоящото не е никак уютно,
настоящото ни оскърбява.
Остава ни една-единствена възможност –
да се обърнем към децата си
и от тях да се учим на бъдеще.

(Радоу Ралин. „Извлечение“, 1988)³

Радоу Ралин умира на 21.07. 2004 г. в София. През целия си живот писателят се мятал в трагически раздвоения относно „грамотността“ ни за историята, възприемана от човешкия разум. Според тематичния обхват на неговата поезия съвременният свят е конструиран като видимо изкупление заради човешката „неграмотност на разума“. Създадено преди десетилетия, творчеството на Радоу Ралин предизвиква мечтата на днешния модерен човек, който винаги е на старт да се потопи безрезервно всеотдайно в хаоса на битието. Но вече е със закалка да се вклучи незабавно, със и без помощта на изкуствен интелект, ако му се стори, че някой прави опит да изтръгне кормилото на живота от ръцете му. И в това е утехата ни: „Хляб наш насущний дай си го сам“.

³ Радоу Ралин. Извлечение, 1988, от стихосб. „Правото да се разочароваш“. Първо изд. 2003 със съставителство на Вихрен Чернокожев; Електронна книга. LiterNet, 28.07.2004. Българска поезия от 60-те години на ХХ век. Антология. Съст. Антоанета Алуниева. Варна: LiterNet, 2004.

Писмо от Христо Огнянов до Бойко Бадев

Тук публикуваме писмо на Христо Огнянов (1911–1997) до Бойко Бадев, син на Йордан Бадев (1888–1944), екземпляр от което се съхранява в Университетския архив на НБУ. Документалната колекция е дарена на университета от проф. Божидар Кунчев. В текста кръглите скоби са на автора на писмото, а в квадратните са дадени разчетените от редактора съкращения.

Публикацията се осъществява в рамките на модула „Литературен архив на НРБ“ от научноизследователската програма „Литературата на НРБ (1946–1990)“ на департамент „Нова българистика“ на НБУ.

Залцбург, 29.04.1994

Скъпи ни Родна, Грети и Бойко,

Две знаменити дати: 23 април 1994 и 26 април 1994 година! На първата дата получих книгата „Позиция“, с твърди от баща ти Йордан Бадев, с приложено в нея мило писмо от тебе. На втората успях да говоря по телефона – първо с Грети, твоята жена, и после с тебе. Защо знаменити дати? Не е ли нещо съвсем естествено да получиш книга и писмо от съвсем близък човек и да говориш по телефона първо с жена му и после с него? Разбира се, ако...

Именно, ако авторът на книгата не бе зверски убит преди половин век и ако книгата му не излиза едва след половин век подир трагичната му смърт. И второ – ако изпращачът на книгата и писмото не е син на автора. И още нещо: ако не ми проигра късметът да говоря за първи път с Грети, а с Бойко за втори път... А защо „късмет“? Защото още на 23 април исках да благодаря на Бойко за книгата и писмото, през следващите три дена се опитвах няколко пъти да го „хвана“ на телефона и все не успях. Най-сетне, когато си рекох: „Я да опитам още веднъж късмета си“ – успях! А посвещението гласи: „На 2-н Огнянов, на чичо Христо с признателност и обич. Бойко. 13. IV. 1994“

Той не е знаел, че ми праща книгата и писмото на 13-ти от месеца, дата, която винаги ми е носела щастие в живота ми. Бойко, голямо щастие е за мене да ме наричаш „Чичо Христо“! Ако мой познат би прочел посвещението, сигурно би ме попитал: „По каква рода“? Моят отговор: „Не по рода в познатия смисъл на думата, а по духовна рода. Бойко е син на Йордан Бадев и е превъплъщение на неговия дух; а аз още на младини бях озарен от същия дух, че той и до ден днешен подхранва скромните ми сили да действувам според неговите потайни благоволителни напелвания и да го изтъквам по всеки повод и да го защитавам от непрестанни подли комунистически и други посягательства върху неговото име и чест и върху неговата светла памет. Пак рода, но духовна, и то каква! Аз наистина съм по години чичо на Бойко, а обичта ни е взаимна. Оттам и близостта ни по сърце и дух. Благодарен си на онези, които са казали добра дума за баща ти, колкото и да са неосведомени, колкото и да са недокоснати от духовната красота, а аз бих прибавил – и величие на баща ти. Името му са чували, съпроводено с ругателства, не са чели книгите му и едва го познават. Но се одързостяват да петният името му и в чужбина. Ще споделя една горчива преживелица – за пръв път с тебе. Още докато бях в РСЕ [Радио „Свободна Европа“], започнаха да прииждат „все млади писатели и критици“ (да използвам твои думи от писмото ти), да се приспособяват към изискванията на РСЕ и да се „подвизават“ в борбата срещу комунизма. Някои не без способности, други само с изклепано занаятчиество. Някои имена ни бяха познати от българския комунистически печат като върли ругатели на „капитализма“ и на „американския империализъм“. Дълго време нашият отдел има всеки ден конференция, под ръководството на висши американски лица. Това ставаше и с другите отдели. Всеки от нас се обаждаше понякога по въпроси из своята област. Веднъж стана дума за журналистическия език. Не само аз, но и други изтъкнаха, че той е съветизиран както по думи, тъй и фразеологично. Зачетеш едно изречение в РД [„Работническо дело“] и вече сам можеш да го довършиш. Ами как е било по-рано? „От личен опит мога да кажа, че в „Зора“ например се държеше зорко за чист български език. Всеки в своите писания гори за най-дребни случки. Да не говоря за статии на директора Данаил Крапчев, на редактора по културни въпроси Йордан Бадев, на писателя Димитър Талев...“ Почти подскочи от стола си един иначе изпечен занаятчия, когато прибавих, че по мнението на най-вещи литературни критици Бадев минаваше за изящен стилист. Леле-мале, леле-мале! Как съм могъл да твърдя такова нещо за тия монархофашисти, за тия монархофашистки вестник, особено пък за Йордан Бадев, прочут със своята „бадевищина“... и т.н. А дали е чел поне един ред от Бадев?... Гузно мъчание... Не ми се щеше да се разиграва театър пред твърде добре подготвени американци. Мина се на дневен ред. Име не споменавам. Но това е пример за стръвната омраза, която се е наливала в душите на млади студенти от катедри по литература, журналистика, марксизъм-ленинизъм и пр. срещу изтъкнати български писатели и критици. Сигурно има добронамерени млади критици, които добросъвестно биха искали да кажат „добри думи“ за баща ти, но те обикновено не са подготвени, не са си дали труд да прочетат поне десетина

Йордан Бадев, Матей Бончев – Бръшлян и Димитър Талев

статии в „Зора“ от Йордан Бадев, и само по някакво щастливо стечение на обстоятелствата, са се докоснали поне до една от книгите му. А би трявало да се заеме човек подготвен и добросъвестен, не само да преиздаде книгите му, но и поне стотина статии. А дали е по физическите ти сили да изровиш и ксерографираш от „Зора“ такива статии?... Преди много години бях в Лондон. Там има библиотека само с вестници. И български... Но само през тревожни времена. Например през двете войни – Първата и Втората световна война. Можаш да ксерографирам статии от баща ти, от Данаил Крапчев, Симеон Радев и др. Някои използвах по РСЕ. Дано преодолее телесната си източеност да ксерографирам някои статии за тебе. Това може да те изненада ако не знаеш, че през последните три и половина години боледувах и все още не съм добре – кога по-силно, кога по-слабо. Все пак, посъвзех се, и ето мога да ти пиша, с прекъсвания...

Уморявам се, пръстите ми изменят – оттам нежелани буквени грешки. Чета с трепет на сърцето си писаното от тебе за миламата ви дъщеря Благородна. Премеждията ѝ се редят на етапи. Боя се да промърморя каквато и да е утешителна дума – няма такава за човек, лишен от слънчевата светлина, колкото и да сияе с вътрешната си светлина и героизъм... „Освен напълно. Но Родна притежава силен и ведър дух и всичко преодолява.“ Прекланям се пред нея с дълбока почит и със сърдечна обич. Това, което ми пишеш за Грети, се отнася и за жена ми Инге. На три пъти тя ме е възвръщала към живот. И сега най-голямата ми опора е тя. Ведър, весел характер. А и тя е на години: на 17 септември ще навърши (дай Боже!) 80 – осемдесет години. Оптимистка. Мечтае си да отпразнува нейната осемдесетгодишна „младост“ в България! Смеем се, но не се отказваме да вярваме и на това чудо. Де моя Господ – да се видим и в София! Дотогава, надявам се, ще си продал бащината си къща и ще си купил удобен апартамент в София. Ще пием наздравица.

Мило ми е да знам, че сте записали в две касети моите спомени за баща ти, мой покровителствен, сържан насърчител в моята работа. Той бе един от първите, ако не и първият рецензент на първата ми стихосбирка „Южни ветрове“ След моето заминаване в Берлин за пръв и последен път го видях през пролетта на 1944 година. Посетих го в къщата в Овча Купел – ако не ме лъже паметта. Седнахме на една пейка. Той бе пролетно облечен. Видя ми се поотслабнал. Говорехме главно за събитията. И двамата усещаме приближаващата се опасност. Споделих радостта си, че по Радио София от неговите уста чух, че вече са свободни тия и тия градове в Македония... Ах, къде е онова време! Поразпита ме дали намирам време да пиша стихове. Това ме улесни да му предам цикъла „Видения“, включени в стихотворния ми сборник „Пътешествие“ (Мюнхен, 1954, 250 страници). Талев ми каза в Париж (I. XI. 1965), че бил приет за списание „Златороз“. От Талев узнах за смъртта на баща ти – за обстоятелствата, при които е бил отвлечен. Собствено, ДТ [Димитър Талев] само по чудо го не станал също жертва на тази национална отрепка Л. Гл. [Лев Главинчев] ДТ е имал щастие да бъде арестуван и отведен в Дирекцията на полицията. Междувременно в мрежата на Л. Гл. попада един Димитър Талев, който няма

нищо общо с писателя. Бил ликвидиран. Л. Гл. бил успокоен, че ДТ е затрит. Но попада в списъка на арестуваните в Дирекцията на полицията или още тогава – на милицията, вижда името на ДТ, все още жив в едн-коя си килия. Това съм описал в спомените си за ДТ, както сам ми разправи на 1 ноември 1965 година в Париж. Попитах го как се е спасил – за негово и наше щастие. Изглежда, по погрешка пострадал някой друг. Преди година или две четох в статия на Михаил Огнянов, че наистина Димитър Талев, един посредствен журналист, не искал да си смени името, и то по молба на самия писател ДТ. Отказал гръзко и нахално. И с това си подписал смъртната присъда. Л. Гл. не е могъл да измъкне ДТ, защото по списъка требвало да подпише, че отвежда там или там ДТ. Не се решил. По едно време в нашата редакция пристигна колега с фамилно име Талев. Зарадвах се. Помислих, че са от един род. Смутнакви – нямал нищо общо с писателя ДТ. А горкият, той имал основание да мъчи. Има и по-млад брат. Настанени са в САЩ – по-възрастният в „Гласът на Америка“, по-младият в една банка в Ню Йорк. Има българи на Запад, които ги смятат за синове на писателя ДТ. И двамата се оказаха много способни, всеки в своята област. По-младият забогатял. Да им пожелаем всичко добро. Достатъчно са страдали като синове на убит „фашист“.

Още нещо за моите спомени. Трябваше да се съобразявам с програмата на РСЕ. Смятах, че е по-добре да предавам колкото се може повече дословни текстове. Ако преразказвам, някой враждебен дух би могъл да подхвърли: „Не ни преразказвай бабини деветини, а ни дай точни, непроменени текстове“. Това и сторих. Доколкото можех – с оглед на дължината на текста. Иначе никога никога не ми е предписвал какво да кажа.

Четох твоите спомени за баща ти два пъти. Бих искал да се върна върху своите впечатления. Удивителни са фактичното изложение и емоционалната сържаност. Но всеки чувствава какво си изпитал при раздялата с баща ти, по-късните премеждия, семейните несгоди и сегашния облекчителен въздух.

Утре заминаваме за Рим, с австрийски самолет, през Цюрих. „Утре“ ще рече на 20 май, в петък. Първо ще гостуваме у едно приятелско семейство, после у Архимандрит Георги Елдъров. Надявам се да ти се обадя с картичка. Връщаме се, ако всичко мине благополучно, на 10 юни.

Многкратно съм се опитвал да те „хвана“ на телефона – напразно. Но ще ти пиша. Виждаш обаче – започнах това писмо на 29 април, завършивам го на 19 май. И у нас се случват доста неочаквани работи. Но защо да те занимавам с тях. Телпърва ще ти изпратя три стихосбирки. Най-сетне трябва да приключи. Бъдете ни живи и здрави, богри духом, весели, въпреки всички възможни несгоди!

С най-добри пожелания, преданост и обич, чичо ви Христо и Инге!

Национален младежки конкурс за поезия „Веселин Ханчев“ ’2024

На 25 и 26 октомври 2024 г. приключи 41-вото издание на Националния младежки конкурс за поезия „Веселин Ханчев“ в Стара Загора. Участваха 93 млади поети до 25-годишна възраст. Журито присъди първа награда на Катерина Василева – за цикъл стихотворения, втора награда на Марая Миланова – за стихотворенията „Косата на баба...“ и „Без“, трета награда на Михаел Руков – за стихотворенията „Колас“ и „Съвременна поема“, както и десет поощрения. Първата награда представлява статуетка „Златното яйце“ и включва издаване на самостоятелна дебютна книга. Тук публикуваме част от отличените творби.

Катерина Василева

По-малък свят

Мечтаехме за по-малък свят
като хралупа на семейство катерици.

Свят, в който е събитие вятърът да пълни
стомаха на изпраните чаршафи
и всяко бистро да носи името „Звезден рай“.
Нищо да не бъде по-голямо от крайшник хляб
и от трапчинка на полуусмивка.
Да се събира под гъбите след дъжда.
Свят, малък като чуденето какво да обядваш
и как да оцветиш слънцето,
като привилегията да си говорим за музика.

Мечтаехме за свят с размера на светулка,
в който тревогата се ражда само
от гръмотевиците,
и пишем, без да сме поети,
за нарове, смокини и кокичета.

Мечтай си,
каза ни светът.
И се смали до цев на автомат.
До зениците на разочарованите ни бащи,
до гробовете на деца.

Разбрахме, че са ни излъгали,
че никога няма да видим война –
че никога няма да водим война –
и чудовища в гардероба.
Недораслите ни тела се изхлузиха
от хамаците на безгрижието
и паднаха в кал и руини,
пясъчни мостове,
стени, между които стенем.
Свихме се до ембриони в къртичи дупки.
Очите ни почерняха.
Любопитството написа епитафията си.
Изчезнахме.

Малки, малки, малки
станаха човечетата в нас,
които караха краката ни да тичат
към катеричите хралупи.

Гласовете ни угаснаха
и не можахме да простим,

че светулките се оказаха
просто ракети в небе, в което
няма никакво слънце
за оцветяване.

Атлантида

От острова се виждаха само тополите.
От тополите – само върховете.

Изпратиха го да спаси удавниците,
но само позволените сред тях.

От разгневената вода извади
Ванката от село.
През лицето му Дунава беше прокарал
пресъхнал проток.
Юмруци бяха оцветили в синьо
отслабените му гърди.
Дланите му – сбръчкани от тинята.

За една ракия го изпратили в затвора.
За една ракия – в Белене.

За останалите трябваше
да дойдат хеликоптери.
Но небето си остана празно.

Не всеки има право да е жив.

Белееше се само облакът на
незаслужената смърт,
изпратена от мними великани.

И никой нищичко не каза,
и никой нищичко не писа за това.

Той беше между тези никои.

Прибра се вечерта в дома си,
миришеше на мокри трупове,
на кал,
на синини и престъпления.
Миришеше на скъсаната дига,
на дробовете, пълни с Дунав,
и на тъгата, че от младите си пръсти
е измил невинността.

Оттогава рибите край Белене
кръщават перките си на човешки кости.
И половин век, преди да се родя,
аз се давя.

Давя се във Дунава,
в безсилието на тополите,
в мълчанието на всичките си
ужасени прадеди,

които винаги са се прибирали,
поскарвали се на децата в хола,
солили допълнително салатата,
целували жените си за лека нощ
и лягали на топло под завивките си,

сякаш не знаят нищо.

Михаел Руков

Съвременна поема

Спрях да пиша от безсилие.
Вече разпознавам слабостта
и наивността на всичките си стихове.
Предъвках всяка погрешка
и разместих всяка сричка,
но беше напразно, защото беше неискрено.
Откъснах символите от думите
и изтръгнах метафорите от всяко изречение.
Търсих да изразя душата,
без украса, без пречки и сюжет.
Но накрая нямаше нищо.

Лексика на провала

Езекил 37:1-5

Как да те посрещна, когато се завърнеш
в късното лято и застанеш сред градината от сухи
кости?

Ти си празнотата, която се е спряла пред дома ми
и от седем години чака да отворя вратата, която
сам заключих от страх да не изчезна.

Този път ще ти отворя,
защото вече съм изчерпал страха си
и е време да изляза и да те погледна.
Седем години търпение

и седем години опити да убедя някого
да се вслуша в поезията ми.

Ще ти я дам цялата – всяка дума
с всяка емоция в нея – запазил съм ги, за теб са.
За себе си ще оставя единствено черната риза,
за да се виждам в градината,
която ще разцъфне след като си отидеш.

Статуетката „Златното яйце“

Марая Миланова

* * *

Косата на баба беше червена
Като японско слънце
Като red (untitled) на Марк Ротко
Като буквите на аптеката

Но някой краде от червеното на баба
Първо спря да си боядисва косата
Уж доктори, а
„Глава от боя те боли, чуваш ли“
Само аз и леля Зоя не вярваме
– фризьорка от 30 години
Нея трябва да я болят и очите,
И ушите,
И ключиците от тая боя.

А баба с всеки ден побелява
Като стара мартеница
Като критика на „Лавина“
А „АПТЕКА“ все червене
Как не ги болят главите тези букви?

Без

Излизам от родилното
Бездетен и безженен
Обречен на без
До края на живота си
А по стълбите в подлеза са насядали циганки
Хубави и тънки
С дълги ключици
Сигурно многодетни
Не ме закачат
Мъжете им ще се сърдят
Че не ми предложиха юрганите
И черешите
И дългите си ключици за вечерта
Виждат го моето без
Лепнато на челото
Разлято в очите
Почти полазило по техните ключици

...

Циганските очи знаят кога да не питат
Едната ми набути в ръцете торба с череша
Каза:
Без
Да плащаш